

JUSUF MULIĆ
(Sarajevo)

DRUŠTVENI I EKONOMSKI POLOŽAJ VLAHA I ARBANASA U BOSNI POD OSMANSKOM VLAŠĆU*

UVOD

Nakon raspada Zapadnog rimskog carstva početkom druge polovine V vijeka, na današnjem području Rumunije ostala je historijska oblast Vlaška,¹ koju su pretežno naseljavali Vlasi.² Pošto su ostali bez vojničkih plaća i lena, mnogi od njih su se posvetili nomadskom stočarenju i, u potrazi za pašnjacima, njihovi su se katuni³ sa stadima stoke kretali čitavim Balkanskim poluostrvom. Manji dijelovi postepeno su od nomadskih stočara postajali zemljioradnici i kao takvi, u zemljama u kojima su se zaticali, trajno se nastanjivali. Postepeno su napuštali ime Vlah i, u raznim historijskim okolnostima, od starosjedilaca prihvatili njihovu vjeru i narodnost.

* Žalostan sam što velikan naše osmanistike i moj iskreni prijatelj rahmetli Adem Handžić nije dočekaao objavljivanje ovoga rada, jer me je on potaknuo da ovu temu obradim i znam da bi se tome radovao. Ostalo mi je samo da mu ovaj rad posvetim i poželim vječni mir u njemu toliko voljenoj bosanskoj zemlji.

Takoder se osjećam obaveznim da izrazim svoju neizmjernu zahvalnost dr. Ahmedu Aličiću na podršci u naporima na obradi ove teme, na nesebičnoj pomoći koju mi je pružio tokom njegove izrade, na ustupljenim još neobjavljenim podacima iz vlaških deftera, koje je preveo za potrebe obrade teme o stanovništvu Bosne u vrijeme osmanske vladavine i na vrlo strogoj recenziji, koja je napisana sa punom naučnom odgovornošću, što se danas u nas može smatrati rijetkošću.

¹ O oblasti Vlaška podrobnije vidjeti u natuknici pod istim naslovom, OE JLZ, Sveska 8 1982, 555-556.

² O Vlasima podrobnije vidjeti u natuknici pod istim naslovom, OE JLZ, Sveska 8 1982, 553.

³ *Katun* je vlaška ili arbanaška zajednica, u načelu srodnika iz istog bratstva, a sastojao se od od 20 do 50 kuća. Na čelu katuna stajao je starješina koji se zvao *katunar*. Titula katunara bila je nasljedna i prenosila se sa oca na sina, odnosno na potomke iz prve srodničke linije oba pola. Katunari su nestali onda kada su se Vlasi i Arbanasi teritorijalizirali. Tada su na čelu njihovih sela stajali *primičuri*.

Arbanaški nomadi sa svojim katunima i stokom u većim su skupinama na područje južnoslavenskih zemalja počeli pristizati iz matičnih oblasti od kraja XII ili početka XIII vijeka. I oni su od nomadskih stočara postajali zemljoradnici i trajno se nastanjivali u zemljama u kojima su se zaticali. Postepeno su napuštali ime Arbanas, neki i katoličku vjeru, prihvatajući temeljne vjeroispovijesti i narodnosti zemalja domaćina. Njihovi katuni su u najvećem broju slučajeva bili izmiješani sa vlaškim.⁴ Po svome društvenom položaju bili su izjednačeni sa Vlasima.

Neposredno pred osmansko osvojenje Bosne, odigrale su se dvije masovne selidbe stanovnika geografske Bosne:⁵ *prva*, u periodu 1461-1463. godine iz oblasti Kraljeva zemlja⁶ u Hercegovinu, u okviru prinudnog istjerivanja pripadnika Crkve bosanske koje su provodili *prokleti kralj* Stjepan Tomaš i njegov sin, nasljednik na prijestolju, Stjepan Tomašević⁷ i, *druga*, pred osmansko zaposjedanje 1463. godine ili neposredno nakon toga, pripadnika Katoličke crkve, iz geografske Bosne, ali i iz zapadne, jugoistočne i južne Hercegovine, u susjedne katoličke zemlje (susjedne oblasti hrvatskih zemalja u sastavu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, Austrije i Mletačke republike), iz straha od neizvjesnosti koju je donosila nova osmanska vlast.⁸ Kada su od kraja druge polovine XIV vijeka Osmanlije počeli uspostavljati privremenu ili trajnu vlast u južnoslavenskim zemljama, zaticali su manje ili više brojne skupine Vlaha i Arbanasa,⁹ a na teritoriji bivšeg Bosanskog kraljevstva samo u feudalnoj oblasti Hercegovina. Ukoliko se navod Franza Babingera može smatrati tačnim, sultan Mehmed II Osvajač sa sobom je neposredno nakon osvojenja geografske Bosne odveo 100 hiljada njenih stanovnika u ropstvo, koje su naselili u Istanbul i u druge azijske pokrajine, još oko 30 hiljada mladih Bošnjana uzeto je u osmansku vojsku.¹⁰ Tako su brojna sela i zemlje ostali pusti. Nakon osmanskog zaposjedanja, na svoja ognjišta vratio se pretežan dio preživjelih pripadnika Crkve bosanske i dio pripadnika Katoličke crkve, ali je još uvijek bilo dosta pustih sela i zemalja. Osmanlije su tu doseljavali Vlahe i Arbanase iz oblasti Hercegovine (u sastavu Bosanskog sandžaka do kraja 1469., odnosno kao

⁴ Tipičan primjer predstavljaju arbanaški katuni koji su bili izmiješani sa vlaškim u okviru tzv. grupacije Donjih Vlaha na potezu između Dubravske visoravni i Trebinja u Hercegovini.

⁵ Geografska Bosna je samo uslovno skraćeni naziv za označavanje područja Bosne koja nisu bila u okviru Hercegovačkog sandžaka i nema nikakvo drugo značenje. Time sam htio izbjeći poistovjećenje sa Bosnom kao političko-administrativnom teritorijom, odnosno državom.

⁶ Šira oblast Bosanskog Kraljevstva u porječjima Rame, Neretve, Bosne, Vrbasa, Une, Sane i Save, kojom je neposredno upravljao kralj.

⁷ O tome podrobnije vidjeti u radu Peje Čoškovića, "Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske", *Zbornik Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990., 43-48.

⁸ Do dolaska Osmanlija, na području geografske Bosne nije bilo pripadnika Pravoslavne crkve (P. Slijepčević, *Srpsko-pravoslavna crkva* II, München 1962, 497).

⁹ U osmanskim popisima i *zakonima Vlaha* Arbanasi se izriječno ne spominju.

¹⁰ Franz Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba* /prijevod/, Beograd 1968, 192.

samostalni Hercegovački sandžak od kraja 1469. ili početka 1470. godine), Crne Gore (Crnogorski vilajet u sastavu Skadarskog sandžaka, odnosno Crnogorskog sandžaka), Brda, odnosno Malesije (u sastavu Skadarskog sandžaka) i iz posljednje srpske Despotovine (u sastavu Skopskog krajišta, Vidinskog i Smederevskog sandžaka). Zahvaljujući do danas pronadenim katastarskim i drugim popisima pojedinih oblasti (*vilajeta*) i sandžaka, moguće je utvrditi ishodišta i odredišta Vlaha i Arbanasa, pa čak i njihovu pripadnost pojedinim geografskim grupacijama, plemenima, katunima, a u nekim slučajevima bratstvima i rodovima. Postepenim osvajanjem pojedinih dijelova Bosanskog kraljevstva, Osmanlije su otvarali prolaze za Vlahe i Arbanase u dubinu geografske Bosne,¹¹ a zatim u Liku, Dalmaciju, na Kordun i Baniju, u Slavoniju, Srijem i Baranju. Osim ovih, Osmanlije su nakon uspostave trajne vlasti, Vlahe i Arbanase premještali iz jednih u druge dijelove Hercegovine.¹²

Neke od vlaških skupina, koje je sa sobom u zapadnu Bosnu (okolina Ostrošca na Uni) doveo Hasan-paša Predojević 1592. godine,¹³ kasnije su pobjegle na austrijsku stranu i trajno se naselili u okolini Žumberka.¹⁴ Nakon pada posljednje srpske Despotovine 1459. godine,¹⁵ Srbi su u tri velike seobe (1479-1483, 1683-1693. i 1739) naseljavali južnu Mađarsku (današnja Vojvodina). Prema navodima Jovana Cvijića, nakon treće seobe, Šumadija je bila skoro pusta i u njoj nije ostalo više od 20% Srba starosjedilaca. Njihovo mjesto

¹¹ Etape preseljavanja Vlaha iz njihovih ishodišta u geografsku Bosnu, u nekoliko svojih radova izvanredno je opisao Adem Handžić (v. M. Bavčić, *Bibliografija radova dr. Adema Handžića*, POF 47-48, 191-199).

¹² O tome ima dosta podataka u *Zbirnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine* (u čijem sastavu je bio i vilajet Hercegovina), BOA, TD No. O-76 (popis je preveden sa turskog na bosanski jezik, rukopis u OIS); v. Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis vilajeta sandžaka Hercegovina*, Monumenta turcica, Tomus sextus, Serija II Defteri, Knjiga 3, OIS, Sarajevo 1985.

¹³ Hasan-paša, alias Nenad Predojević, sin Kojčinov bio je uzet u adžami oglane. Dostigao je čin paše (general) i položaj bosanskog begler-bega (1591-1593). Osvojio je Bihać i Bihačku krajinu 1592. godine. Nakon pada Banije u osmanske ruke, osnovao je varoš Petrinju. Poginuo je u bici pod Siskom 22. juna 1593. godine, zajedno sa sedam hiljada pripadnika bosanske spahijske vojske (o Hasan-paši vidjeti u radovima Jefte Dedijera: *Stare srpske porodice u Hercegovini*, GZM XIX 1907, 3:392-393) i Behije Zlatar, "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", PIIS XIV 1978, 14-15:131, te u knjigama Safvet-bega Bašagića: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463-1878)*, Sarajevo, 1900, 46-48 i Radoslava Lopašića: *Bihać i Bihačka krajina, mjesto, pisma i povjesne crte*, Zagreb, 1890, 87.

¹⁴ Karoly, A., *Vlasi koji su iz okolice bihačke iselili koncem XVI vijeka*, GZM II, 1890, 3:241-251; V. Skarić, *Odakle su žumberački uskoci*, GGD 10, 1924, 46-66.

¹⁵ Neutvrđeni broj Srba i pripadnika drugih južnoslavenskih naroda, među kojima su bili i brojni Bošnjani koji su se u Kosovskom boju 1389. borili na strani despota Lazara Hrabljenovića, bio je zarobljen i otpremljen u Malu Aziju. Tamo su prihvatili islam, trajno se nastanili i stvorili porodice.

zauzimali su Vlasi iz Hercegovine,¹⁶ sa Kosova i iz Crne Gore.¹⁷ Preseljavanje manjih grupa i sporadično preseljavanje Vlaha iz jednih u druga područja južnoslavenskih zemalja trajalo je sve do samog kraja osmanske vladavine.

Do danas su se Vlasi i crni Vlasi (tur. Karavlasli)¹⁸ pod svojim izvornim nazivom kao zatvorena cjelina zadržali u Timočkoj krajini, odnosno u onom dijelu Srbije koji je bio u sastavu Vidinskog sandžaka, a Karavlasli u Bosni¹⁹ i u ostalim dijelovima južnoslavenskih zemalja, ali samo sporadično i u manjem broju sela. Manje skupine bivših Vlaha, koji još uvijek govore mješavinom rumunskog i hrvatskog jezika, zadržale su se u Istri (Čićarija) i na nekim dalmatinskim otocima.²⁰

Vodeći računa o svojim strateškim i ekonomskim interesima, Osmanlije su Vlasima i Arbanasima od samog početka u zaposjedanim južnoslavenskim zemljama nametali svoj sustav odnosa, koji je za njih bio povoljniji od zatečenog, kao što su to činili i kod ostalih narodnosnih skupina u tim zemljama, uključivali su ih u svoj vojni ustroj: vlaške starješine (knezove, vojvode, katunare) u timarsko-spahijski sustav, a u nekim slučajevima na početku svoje vlasti i u upravnu organizaciju, a vlašku rajnu (*eflakiye reiyeti*)²¹ u vojni ustroj na načelu dobrovoljnosti i kao vojne obveznike temeljem *zakona Vlaha*, te u pomoćne vojne redove temeljem carskih naredbi.

Kao nagradu za njihovu službu, Osmanlije su onim vlaškim starješinama koji su se uključivali u spahijsko-timarski sustav dodjeljivali prihode od timara i čifluke,²² a svim ostalim Vlasima priznavali sva stečena prava temeljem *vlašskog običaja (eflakiye adeti)* ili *zakona Vlaha (kanun-i eflakiye)*, koji su preuzeli od posljednje srpske Despotovine i nazvali ga *Despotov zakon*. Ti-

¹⁶ Najveći dio doseljenih Vlaha naselio se u Mačvi i u bivšim okruzima Užice, Čačak i Valjevo, gdje su poznati kao (H)Ere, što je deminutiv od (H)Ercegovac. Mnogi od njih još uvijek govore ijekavskim narječjem bosanskog jezika, čistog hercegovačkog izgovora.

¹⁷ J. Cvijić, *Metastatička kretanja, njihovi uzroci i posljedice*, SEZ SKA XXIV, NA Knjiga 12, 1922, 1-96.

¹⁸ Prvi pomen o Karavlasima (označenim kao Maurovlasi) na južnoslavenskom prostoru nalazi se u studiji iz 1879. godine Konstantina Jirečeka: *Vlasi i Maurovlasi u dubrovačkim spomenicima* /prijevod/, ZKJ, PI SAN I 1959, 193-204.

¹⁹ Vrijednu studiju o Karavlasima u Bosni napisali su Teodor Filipescu i Tomo Dragičević: *Karavlaška naselja u Bosni. Etnografsko-antropografsko proučavanje*, GZM XIX 1907, 1:77-101, 2:215-241, 3:359-389.

²⁰ Najviše elemenata rumunskog jezika zadržali su Boduli (Bodulovići) koji žive u selu Pitve iznad Jelse na otoku Hvaru.

²¹ Još i prije dolaska Osmanlija, u Vlahu su se obrazovala dva društvena sloja: povlašteni sloj vlaških starješina (vojvode, knezovi i katunari) i podređeni sloj Vlaha stočara, koji se slobodno mogu nazvati *vlaškom rajom*.

²² O tome vidjeti u radovima Nedima Filipovića, "Pogled na osmanski feudalizam (s naročitim osvrtom na agrarne odnose)", GDIBiH IV 1952, 5-146; "O nastanku feudalnih posjeda muslimanskog bosanskog plemstva", PRE, 1953, 386-393; *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini* (I), GOD ANUBiH Knjiga XII, CZBI Knjiga 12, 1970, 127-221.

me je vlaška raja došla u osjetno povoljniji položaj od onoga koji je imala zemljoradnička, bez obzira na njenu vjersku pripadnost. Osim toga, Osmanlije su Vlasima od samog početka njihove teritorijalizacije priznali i pravo na mjesnu samoupravu u vidu *vlaških knežija*, pa su i time bili u povoljnijem položaju u odnosu na zemljoradničku raju. O sprezi Vlaha sa Osmanlijama, Vasa Čubrilo- vić kaže slijedeće:

*Štaviše, njegovi (vlaški o.p.) stočari, još otporni i ekspanzivni, u isto vreme prilagodljivi, napraviće sa Turcima kompromis i služiće i njihovoj vojsci kao martolosi. Zato će sačuvati povlastice srednjovekovnih katuna, proširiti na doline i na ruševinama nekadašnjih župa izgraditi plemenske i kneževske autonomije.*²³

Već je istaknuto da Vlasi sa Osmanlijama nisu pravili nikakav kompromis, nego su Osmanlije Vlasima nametali svoj sustav odnosa.

Pa i pored historijskog značaja Vlaha i Arbanasa, do danas su na području južnoslavenskih zemalja održana samo dva naučna skupa o Vlasima: prvi 1961. godine u organizaciji NDBiH pod nazivom *Srednjovjekovni vlaški katon*,²⁴ a drugi 1973. godine u organizaciji ANUBiH pod nazivom *Vlasi u XV i XVI vijeku*.²⁵ Na oba skupa o Vlasima se raspravljalo kao o nekom izumrlom narodu, bez bilo kakvog pomena o njihovom kasnijem etničkom preostroju.

O Vlasima²⁶ u južnoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću do danas je napisan veliki broj radova, ali je u njima pitanje njihovog društvenog i ekonomskog položaja nedovoljno obrađivano. Imajući to u vidu, zadatak ovoga rada je da doprinese boljem poznavanju tih pitanja u Bosni pod osmanskom vlašću.

OSMANSKI ZAKONI ZA VLAHE

Prema temeljnom načelu šerijatskog prava, sve ono što od davnina postoji *a ne kosi se sa normama toga prava*, u takvom stanju treba i da ostane. Vodeći o tome računa, Osmanlije su pitanje prihvatanja zatečenih običaja ili zakonskih normi u pokoranim južnoslavenskim zemljama rješavali na dva načina:

prvo, primjenom neizmijenjenih normi zaticanog običajnog ili pisanog prava i,

²³ V. Čubrilović, *Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, JIČ I 1935, 1-3: 371.

²⁴ Referati sa ovoga skupa objavljeni su dvije godine kasnije u izdanju NDBiH, PI Knjiga II, OFIN Knjiga I, 1963.

²⁵ Samo pet referata sa ovoga skupa objavljeno je čak deset godina kasnije u izdanju ANUBiH, RAD Knjiga LXXIII, ODN Knjiga 22, 1983.

²⁶ Ni u jednom od ovih radova ne spominju se Arbanasi.

drugo, izdavanjem carskih uredbi sa zakonskom snagom (tur. *kanun*), u kojima su nalazile svoga odraza kao prilagodene mnoge pravne norme tih naroda.²⁷

Osmanlije su prihvatile pisani zakon za Vlahe,²⁸ kakav su zatekli u pokorenoj srpskoj Despotovini i nazvali ga *Despotov zakon*. Taj Zakon svoje porijeklo nalazi u nemanjičkom *Zakonu Vlahov* koji je bio ugrađen u Svetoarhangelovsku hrisovulju iz 1348. godine²⁹ i u oba izdanja Dušanovog zakona: iz 1349. i 1354. godine.³⁰ O tome Petar Skok kaže slijedeće:

Turci su nakon okupacije preuzeli vlaško uređenje, kakvo je bilo u srpskoj državi. Nastavili su kolonizirati stanovite krajeve s pomoću Vlaha, bilo u vojničke svrhe, bilo u svrhe obrađivanja tla. Stanovito kršćansko stanovništvo obavlja im neke vojničke službe, služe im knezovi itd. Oni ga nazivaju eflakan (Vlah).³¹

Osmanlije su od samog početka uspostave svoje trajne vlasti u pokorenim južnoslavenskim zemljama počeli primjenjivati *Despotov zakon* u koji su, zavisno od strateškog i privrednog značaja područja na kojemu su Vlasi obitali, unosili odgovarajuće izmjene. To je bit prilagodavanja vlašskog običaja (zakona) iz kojega su kasnije i proizašle razlike u sadržaju *zakona Vlaha* za pojedine vilajete ili sandžake. O tome Milenko S. Filipović kaže slijedeće:

Kao što vlasli kao pojava i ustanova predstavljaju kontinuitet u toku mnogo stoleća, vaskrsne u punoj snazi, iako ne uvek na istoj teritoriji, nego u raznim delovima Balkana, tako i vlaško uređenje i položaj, zakon vlaški, pisani i nepisani, predstavljaju kontinuitet svoje vrste, jer nadživljavaju propale i ulazi u nove državne i društvene formacije. Pojavio se u nemanjičkoj Srbiji (ukoliko ga i ona nije preuzela od Vizantinaca i Bugara), sklonio se posle u Hrvatsku,³² da vaskrsne u punoj snazi i na čitavoj južnoslavenskoj teritoriji pod Turcima, pošto su Turci ovladali tim zemljama i uveli Vlahe u svoju službu.³³

²⁷ M. Begović, *Tragovi našeg srednjovekovnog prava u turskim pisanim spomenicima*, IČII SAN III, (1951-1952), 1952, 67-84.

²⁸ Isto onako kako je bilo u srednjovekovnim južnoslavenskim zemljama, tako se ni u osmanskim zakonima *Vlaha* Arbanasi izrijekom ne spominju, iako su bili zastupljeni velikim brojem svojih katuna i, skoro u pravilu, izmiješani sa Vlasima, pa je *Zakon Vlaha* i na njih primjenjivan. Zbog toga ću u nastavku rada govoriti samo o Vlasima, a naglašavati da se radi o Arbanasima samo ukoliko to bude neophodno.

²⁹ Novaković, St.: *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, SKA Knjiga V, Beograd 1912, 682-701.

³⁰ A. Solovjev, *Dušanov zakonik iz 1349. i 1354. godine*, Beograd 1929.

³¹ P. Skok, *Češka knjiga*, GZM XXX 1918, 1-4:300.

³² Misli se na Cetinski zakon Vlaha iz 1436. godine.

³³ M. Filipović, *Diskusija* na drugom naučnom skupu o Vlasima, 108.

Neizmijenjeni *Despotov zakon* Osmanlije su primijenili na Vlahe vilajeta Sjenica (Stari Vlah) i Nikšići u sastavu Skopskog krajišta 1455.godine,³⁴ odnosno na početku svoje stalne vlasti, a izmijenjeni u okviru *Zakona Vlaha*, koje su osmanski sultani donosili od 1459-1468/1469. godine do njegovog stavljanja van snage 1528. godine, te od njegovog ponovnog vraćanja na snagu krajem četvrte ili početkom pete decenije XVI vijeka pa sve do kraja vladavine u južnoslavenskim zemljama.

U zakonima Vlaha bile su propisivane njihove obaveze prema osmanskoj državi:

a) Novčana obaveza plaćana je paušalno a zvala se *filurija* (dukat). Ona je predstavljala zamjenu za *džizju* (glavarinu) i porez na sitnu rogatu stoku (*resm-i ganem*), budući su se Vlasi bavili stočarstvom kao osnovnom privrednom djelatnošću. Po tome bi se džizja mogla podvesti pod jednu od vrsta poreza svih podanika koji se zovu *hukuk-i šeriye*. Svi ostali porezi u koje spadaju i porez na katastarski prihod od poljoprivrednog posjeda (*ispence*) i porez mlađarina (*resm-i arusane*) uslovni su, odnosno zakonski a ne šeriatski.

b) Naturalne obaveze,

c) Radne obaveze i

d) Vojnu obavezu.

Naturalne obaveze mogle su biti plaćene i u novčanoj protuvrijednosti po utvrđenim cijenama, dok su se radne obaveze sastojale u određenom broju dana rada u toku godine na čiflucima timarlija.

Vojna obaveza vlaške raje bila je uređivana na dva načina:

a) na načelu dobrovoljnosti (*martolosi*)³⁵ i

b) na načelu vojne obaveze temeljem odredbi *Vlaškog zakona*.

Dužnosti i prava martolosa bili su uređivani po tzv. *propisima za martolose*, koji su unošeni u *kanun-name* (zakonike) za pojedine sandžake. Oni koji nisu bili nadničari (*ulufedžije*), uglavnom su plaćali sve poreze u jedinstvenom iznosu, koji je odstupao u širim granicama, vjerovatno, u zavisnosti od vojnih dužnosti koje su obavljali (sudjelovanje u ratnim pohodima i u pratnji transporta sa vojnim potrebama do bojišta i tvrđava, čuvanje tvrđava, kula, planina, derbenda i dr.). Njihovi sinovi i braća, također su uživali različite povlastice.

³⁴ Podaci o tome biće dati na odgovarajućem mjestu.

³⁵ Do ukidanja *Zakona Vlaha* 1528. godine, martolosi su sudjelovali u ratnim pohodima kao konjanici i sa vlastitim naoružanjem, pod komandom svojih čelnika (*martolos-baša*), a nakon toga kao konjanici ili pješaci na čuvanju planina, puteva, tvrđava i dr., te kao pratioci karavana koji su prenosili hranu i druge vojne potrepštine posadama tvrđave ili vojsci na bojištima. O martolosima podrobnije vidjeti u slijedećim radovima: Dušan J. Popović, *O martolosima u turskoj vojsci*, PKJIF SKA VIII 1928, 216-229; Milan Vasić, *Martolosi u periodu uspona osmanske države*, GDIBiH XIV 1964., 11:65 i *Martolosi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1967.

Ukoliko su bili plaćeni kao nadničari (*ulufedžije*), plaćali su sve poreze po *Zakonu Vlaha*, kao i ostala vlaška raja.³⁶

Vojna obaveza vlaške raje bila je normirana brojem obveznika na određeni broj kuća i kao takva ugrađivana u *zakone Vlaha* pojedinih vilajeta i sandžaka.

Vlasi koji su po carskoj naredbi obavljali službu čuvara tvrđava, morali su ispunjavati sve obaveze po zakonu Vlaha, uključujući i odlazak u ratne pohode.³⁷

Sultan je svojom naredbom (*fermanom*) mogao odrediti i stanovnike vlaških sela za obavljanje poluvojnih službi čuvanja planinskih prijevoja i klanaca (*derbendžije*), uzgoja sokolova (*dogandžije*) i pasa (*seksbandžije*). Za razliku od zemljišne raje, koja je obavljala tu službu i poreske obaveze izmirivala po tzv. *derbendžijskom običaju* ili *derbendžijskom zakonu*, Vlasi u ovim službama poreske obaveze izmirivali su po *Zakonu Vlaha* i, u zavisnosti od brojnih okolnosti, po svim njegovim odredbama ili samo po odredbi koja se odnosila na *filuriju*. Među onima koji su plaćali samo *filuriju*, moglo je biti i naglašenijih razlika u njenom iznosu po kući: u načelu, derbendžije su plaćali manje iznose filurije od dogandžija i seksbandžija, ali je bilo čak i osjetnijih razlika među derbendžijama pojedinih derbenda, što je zavisilo od zemljišnog položaja derbenda i njihovog strateškog značaja. Ukoliko su obrađivali rajinsku zemlju, sa isključivim pravom posjeda (*hak-i tesarruf*), svi su oni na prihode od nje plaćali desetinu (*ušr*).

Osim poreskih obaveza predviđenih *Zakonom Vlaha*, vlaška raja nije bila dužna plaćati nikakve druge poreze, uključujući tu i vanredne namete (*avariz-i divaniye*).

Zakoni Vlaha, njihove izmjene i dopune, donošeni su za pojedine vilajete i sandžake, ali nisu donošeni sa važnošću za čitavo Osmansko carstvo. Zakoni su ugrađivani u popise pojedinih vilajeta i sandžaka, u okviru kojih su popisivani i Vlasi, ali i u posebne popise Vlaha. Svi vilajeti i sandžaci nisu imali svoje zakone Vlaha, pa su i na njih primjenjivane odredbe zakona iz susjednih vilajeta ili sandžaka.³⁸

³⁶ U *Propisima o martolosima nahija Banja i Crna Rijeka*, koji su bili ugrađeni u Poimenični (opširni) popis Vidinskog sandžaka iz 1586. godine, bez podataka o oznaci i u *Propisima o martolosima smederevske i beogradske tvrđave*, koji su bili ugrađeni u Poimenični (opširni) popis Smederevskog sandžaka iz perioda vladavine sultana Murada III (1571-1595), TKKA, TD No. 420/166, date su detaljne odredbe o martolosima koji su čuvali planine, odnosno tvrđave u tim sandžacima (D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi za Vlahe iz XVI i XVII veka za smederevsku, kruševsku i vidinsku oblast*, IIB ZIKG Knjiga 2 1974, 81-82 i 87-88).

³⁷ A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 153.

³⁸ Do danas nije pronađen nijedan zakon Vlaha Zvorničkog i Kliškog sandžaka, pa su na Vlahe u ovim sandžacima, vjerovatno, primjenjivani zakoni Vlaha susjednih sandžaka (Smederevskog, odnosno Bosanskog).

Prema rezultatima mojih istraživanja, Osmanlije su za područje južnoslavenskih zemalja izdali ukupno dvadeset zakona za Vlahe, od kojih 18 prije stavljanja van snage zakona za Vlahe i ukidanja povlaštenog položaja vlaške u odnosu na zemljoradničku raju 1528. godine, a dva, samo obnovljena, nakon ponovnog stavljanja zakona Vlaha na snagu i vraćanja njihovog povlaštenog položaja, najvjerojatnije, krajem prve polovine XVI vijeka. To, međutim, nikako ne znači da nisu izdati i drugi zakoni za Vlahe, napose u drugom periodu, ali oni do danas nisu pronađeni. Temeljni okvir osmanskih zakona Vlaha bio je tzv. *Despotov zakon*, koji su Osmanlije preuzeli iz srpske Despotovine u cjelini ili su u njemu neke odredbe izostavljali, a druge dodavali. Te su se izmjene skoro isključivo odnosile samo na obaveze vlaških katuna i na vojnu obavezu. U prvom periodu zakone su izdali slijedeći sultani: šest - sultan Mehmed II Osvajač (1450-1481), tri - Bajazid II (1481-1512), jedan - Selim I (1512-1520) i dva - Sulejman I Zakonodavac (1520-1566). U drugom periodu do danas su pronađena samo dva zakona koji je izdao sultan Sulejman II (1687-1691). Od toga ih je za sandžake sa sjedištem u Bosni doneseno samo četiri ili pet, o čemu će biti više riječi.

*Primjena Despotovog zakona u vilajetima
Skopskog krajišta 1455. godine*

U vilajetima Skopskog krajišta,³⁹ godine 1455.⁴⁰ popisane su dvije grupacije Vlaha: u vilajetu Sjenica (Stari Vlah) sa 14 katuna (džemata) i 400 šatora (čergi)⁴¹ i u vilajetu Nikšići sa četiri sela i 35 kuća.

Vlasi vilajeta Sjenica svoje su obaveze izmirivali, najvjerojatnije, po odredbama *Despotovog zakona*. Do ovoga zaključka došao sam na osnovu dvije važne činjenice: p r v o, što su izmirene obaveze skoro podudarne sa onim koje proističu iz *Despotovog zakona* i, d r u g o, što do pojave osmanskih zakona Vlaha vilajeta Vidin i Braničevo iz 1467/1468. i Smederevskog sandžaka iz perioda 1476/1477. godine, nijedan drugi zakon Vlaha za sandžake na južnoslavenskom prostoru do danas nije poznat.

³⁹ Tada je Skopsko krajište u svome sastavu imalo slijedeće vilajete: Skoplje, Kalkandelen (danas Tetovo), Veles, Sjenica, Ras, Jeleč, Zvečan, Nikšići i Hodidid (Hodidjed).

⁴⁰ Godine 1455. vilajeti Skopskog krajišta popisani su u okviru dva popisa: prvi je Popis carskih hasova u vilajetima Zvečan i Nikšići i hasova velikog vezira i rumelijskog begler-bega u vilajetima Skoplje, Jeleč, Vuk (tur. Vlk), Bistrica (Prizren), a drugi je Zbirni popis vilajeta Skoplje, Kalkandelen (Tetovo), Veles, Sjenica, Ras, Jeleč, Zvečan, Nikšići i Hodidid (Hodidjed), BBA, MD No. 541; v. H. Šabanović, *Bosansko krajište – Popis vilajeta Hodidjed iz 1455. godine*, GDIBiH IX, 1957, 177-120; isti, *Krajište Isa-bega Ishakovića – Zbirni katasarski popis iz 1455. godine*, OIS, MTHSMI Tom II, Serija II Defteri Knjiga I, 1964.

⁴¹ Prilikom popisa, ova je skupina Vlaha očito zatečena u pokretu, pa je i popisana po šatorima. Šator je odgovarao kući (domaćinstvu) kod ostalih popisanih Vlaha.

Izražene zbirno, sve zakonske obaveze Vlaha vilajeta Sjenica iznosile su ukupno 24.950 akči,⁴² što u prosjeku po jednom šatoru (kući) iznosi 62,4 akče (=24.950:400).

Vlasi vilajeta Nikšić svoje su obaveze plaćali odsjekom u iznosu od 4.277 akči, što u prosjeku po jednoj kući iznosi 122,2 akče (=4.277 akči:35 kuća).

Razlika u novčanim davanjima Vlaha vilajeta Sjenica i vilajeta Nikšići po šatoru, odnosno kući, vrlo je visoka i iznosi 59,8 akči na štetu Nikšića. Do ovoga je došlo radi toga što su Vlasi Sjenice čuvali klance i prolaze, pa su uživali povlastice derbendžija.

OSMANSKI ZAKONI VLAHA ZA SANDŽAKE BOSNE

Zakon Vlaha Bosanskog sandžaka ili vilajeta Pavlovići i Hercegovina iz 1468/1469. godine

U Zbirnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine,⁴³ Vlasi su u vilajetima Pavlovići (tur. Pavli)⁴⁴ i Hercegovina (tur. Hersek)⁴⁵ popisani kao skupine.⁴⁶ U dva vilajeta popisano je ukupno 5.064 vlaških kuća i 1.128 odrasla neoženjena muškarca, od čega u Vilajetu Zemlja Pavlovića 448 kuća ili 8,8% i 130 odraslih neoženjenih muškaraca ili 11,5% i u Vilajetu Hercegovina 4.616 kuća ili 91,2% i 998 odraslih muškaraca ili 88,5%.

Prije nego predem na prikaz izmirenih obaveza Vlaha u vilajetima Pavlovići i Hercegovina prema rezultatima popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, smatram da je neophodno učiniti osvrt na pitanje postojanja *Zakona Vlaha Bosanskog sandžaka* kao cjeline, koji je važio za oba vilajeta, odnosno dvaju posebnih zakona: *Zakon Vlaha Vilajeta Pavlovići* i *Zakona Vlaha Vilajeta Hercegovina* iz 1468/1469. godine.

Odsustvo teksta *Zakona Vlaha Bosanskog sandžaka* ili zakona dvaju vilajeta u popisu toga sandžaka iz 1468/1469. godine, dalo je povoda Branislavu Đurdevu da uporedi obaveze vlaške raje u vilajetu Braničevo iz 1467/1468. go-

⁴² Akča, aspra ili jaspra (tur. ak=bijel) je sitan srebrni novac koji se počeo kovati u vrijeme vladavine sultana Orhana (1326-1358), a jedna akča je sadržavala 64 pule. Prve kovane akče težile su 0,334 drama (1 dram=3,2 gr), odnosno 1,07 gr čistog srebra, ali su tokom vremena mijenjale sadržaj srebra. Krajem XVII vijeka u opticaju su bile zdrave (*sag*) i bolesne (*čuruk*) akče. U XVIII vijeku mijenjane su za groše (1 groš=40 para) po kursu tri zdrave ili šest bolesnih akči za jednu paru, odnosno 120 ili 240 akči za jedan groš.

⁴³ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD No. O-76.

⁴⁴ Zbirni popis Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, 37v.

⁴⁵ Zbirni popis Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, 36r.

⁴⁶ U svim kasnijim popisima, Vlasi su u Bosanskom sandžaku popisivani po katunima (džema-tima), katunima i selima ili samo po selima. Vlasi u Hercegovačkom sandžaku popisivani su po vlaškim nahijama (plemenima i grupacijama), ali samo sa navodima sela u kojima su imali svoja zimišta.

dine⁴⁷ i u vilajetima Pavlovići i Hercegovina u sastavu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine i da na osnovu toga izvede slijedeća dva zaključka:

Prvi, prema kojemu se radi o preuzetom zatečenom zakonu i o povezanosti prvih zakona Vlaha među vilajetima i sandžacima na južnoslavenskom prostoru, koji je ovako obrazložio:

*Turske zakonske odredbe o Vlasima preuzete su kao već davno ustaljeni odnosi i kao takvi su se održavali, pa se za dva do tri decenija nisu mogli iz osnova izmeniti.*⁴⁸

Drugi, koji proizlazi iz prvog, prema kojemu 1468/1469. godine nije postojao *Zakon Vlaha Bosanskog sandžaka*, odnosno zakoni za vilajete Pavlovići i Hercegovina.

Dok se prvi zaključak kao osnovan može prihvatiti, za drugi nije dao nikakvo objašnjenje. Zbog toga opovrgavanje ovoga mišljenja, ali i mišljenja nekih drugih autora, zahtijeva nešto šire obrazloženje.

Način na koji je izvršen obračun poreskih obaveza u vilajetu Braničevo, temeljem odredbi *Zakona Vlaha vilajeta Braničevo* u sastavu Vidinskog sandžaka iz 1467/1468. godine⁴⁹ i u vilajetima Pavlovići i Hercegovina u sastavu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, pokazuje da među njima postoji podudarnost *samo* u obavezama po jednoj kući (filurija, dvije ovce, od kojih jedna sa janjetom i jedan ovan), ali postoje i vrlo bitne razlike koje proizlaze iz brojčanog sastava katuna, obaveza po katunu i norme za vojne obveznike. U vilajetu Braničevo jedan katun se sastojao se od 20, a u vilajetima Pavlovići i Hercegovina od po 50 kuća. U sva tri vilajeta Vlasi su po katunu bili obavezni dati jedan šator (čergu) i jednog ovna. Zbog razlike u brojčanom sastavu katuna, obaveza davanja jednog šatora (čerge) i jednog ovna, svedena na jednu kuću, u vilajetu Braničevo je bila dva i po puta veća. Vlasi vilajeta Braničevo bili su obavezni na katun davati još jedan krug (kolut) sira, tri konopca, šest ulara i jednu mješinu masla. Kada se obaveze po katunu svedu na jednu kuću, proizlazi da su Vlasi vilajeta Braničevo bili u nepovoljnijem položaju od onih u vilajetima Pavlovići i Hercegovina. Vojna norma u vilajetu Braničevo iznosila je *jedan obveznik na pet kuća*, dok u vilajetima Pavlovići i Hercegovina ona nije izrijekom navedena. Budući da su sve druge obaveze Vlaha u vilajetima Pavlovići i Hercegovina bile istovjetne sa onim u *Zakonu skupine Vlaha vilajeta*

⁴⁷ V. Momčilo Stojaković, *Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, ZIIKG IIB Knjiga 3, Beograd 1987.

⁴⁸ B. Đurđev, *Značaj podataka o Vlasima u popisu krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine*, GDIBiH XV, 1966, 65.

⁴⁹ Tekst ovoga Zakona nalazi se u radovima Branislava Đurđeva, *Ispisi iz deftera za Braničevo iz XV veka*, IGB 3-4 1951, 97-98 i Dušanke Bojanić: *Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi kanuni*, IČIIB XVIII 1971, 1; *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, ZIIKG IIB Knjiga 2 1974, 12.

Hercegovina (Hercegovačkog sandžaka) iz 1477. godine i u *Zakonu skupine Vlaha vilajeta Pavlovići* (Bosanskog sandžaka) iz 1485. godine, sasvim je izvjesno da je i vojna obaveza u ova dva vilajeta 1468/1469. godine bila istovjetna i da je, vjerovatno, iznosila *jedan vojni obveznik na deset kuća*. Prema tome, drugi zaključak Branislava Đurđeva ne bi se mogao prihvatiti kao materijalno utemeljen.

U vezi sa pitanjem postojanja *Zakona Vlaha Bosanskog sandžaka* iz 1468/1469. godine ili *zakona Vlaha* dvaju vilajeta, veliki korak naprijed učinio je Nedim Filipović.⁵⁰ Nakon što je utvrdio da ne postoji podudarnost u odredbama *Zakona Vlaha vilajeta Braničevo* iz 1467/1468. i *Zakona skupine Vlaha vilajeta Hercegovina* (Hercegovačkog sandžaka) iz 1475-1477. godine,⁵¹ uporedio je obaveze Vlaha u dva vilajeta u popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine sa onim u Vilajetu Hercegovina iz 1475-1477. godine i utvrdio njihovu podudarnost. To ga je učvrstilo u uvjerenju da je morao postojati *Zakon Vlaha Bosanskog sandžaka* iz 1468/1469. godine i da je morao biti ugrađen u poimenični (opširni) popis toga sandžaka iz iste godine.⁵² Odsustvo teksta toga zakona u zbirnom popisu, pripisao je mogućem nemaru popisivača. Možda bi ispravniji zaključak bio da *zakon Vlaha* jednostavno nije ugrađen u zbirni popis.

Navedene činjenice predstavljaju dovoljnu osnovu za potvrdu iznesenih pretpostavki prema kojima je postojao *Zakon Vlaha* Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine ili dva *zakona*: jedan za vilajet Hercegovina (Hercegovački sandžak) i drugi za vilajet Pavlovići (Bosanski sandžak). Imajući u vidu nazive kasnije donesenih zakona za dva vilajeta: *Zakon za skupinu Vlaha vilajeta Hercegovina* iz 1475-1477. godine, koji se odnosio na čitav Hercegovački sandžak i *Zakon Vlaha vilajeta Pavlovići* iz 1485. godine,⁵³ koji se odnosio na čitav Bosanski sandžak, osnovanije bi bilo pretpostaviti da su, ipak, postojala dva zakona. Ovo, pak, smatram manje važnim od pitanja postojanja *zakona Vlaha* u Bosanskom sandžaku 1468/1469. godine uopće.

Odsustvo podataka o vojnoj obavezi Vlaha u popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine navelo je Filipovića da izvede pogrešan zaključak prema kojemu ona u ovaj *Zakon* uopće nije bila ni unesena i da je bila ugrađena tek u *Zakon skupine Vlaha vilajeta Hercegovina* iz 1477. godine. Ovu bi pretpostavku bilo teško prihvatiti, jer se ta obaveza unosila samo u *zakone Vlaha*, ali *Zakon Vlaha Bosanskog sandžaka* ili dvaju vilajeta iz 1468/1469. godine u

⁵⁰ N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini* (I), 133.

⁵¹ Vidjeti N. Filipović, *Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka: Kanun-nama o Vlasima Hercegovačkog sandžaka iz 1477. U: Kanuni i kanun-name*, 12 i A. Aličić, *Poimenični popis vilajeta sandžaka Hercegovina*, 26.

⁵² Postojanje toga oblika popisa potvrđeno je navodom na strani 44v njegovog zbirnog izdanja, koji glasi: *Ima sela, ako bude potrebno, neka se pogledaju u opširnom (poimeničnom) popisu.*

⁵³ V. N. Filipović, *Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka: Kanun-nama o vlasima oblasti Pavlovića iz 1485. godine. U: Kanuni i kanun-name*, 11-13.

navedenom popisu nije objavljen. Osim toga, teško bi bilo povjerovati da su se Osmanlije odrekli vojnih usluga Vlaha.⁵⁴

Ukupne obaveze dviju vlaških skupina koje su svoje obaveze izmirili po odredbama *zakona Vlaha*, izražene u novcu, iznosile su 380.848 akče (=Vilajet Pavlovići 33.696 akči i Vilajet Hercegovina 357.152 akče), odnosno u prosjeku po kući 75,2 akče (380.848:5.064).

Vlasi vilajeta Hercegovina platili su na ime globa i kazni još iznos od 10.000 akči odsjekom, odnosno u prosjeku po jednoj kući iznos od 2,2 akče. Ako se iznosu zakonskih obaveza dodaju globe i kazne, onda ukupne obaveze Vlaha vilajeta Hercegovina po jednoj kući iznose 77,4 akče (=357.152: 4.616).

Sredeni podaci o obavezama Vlaha Bosanskog sandžaka u 1468/1469. godini, preuzete iz Zbirnog popisa i iskazane po vilajetima, dati su u Tabeli 1.

Tabela 1.

Obaveze Vlaha Bosanskog sandžaka u 1468/1469. godini iskazane u novcu po vilajetima i zbirno za čitav sandžak			
Iznosi obaveza u akčama			
	Vilajet Pavlovići	Vilajet Hercegovina	Bosanski sandžak svega
Obaveze Vlaha koji su ih izmirivali po Zakonu Vlaha u cjelini			
a) Obaveze po jednoj kući			
filurija	448 x 45 = 20.160	4.616 x 45 = 207.720	227.880
ovca sa janjetom	448 x 12 = 5.376	4.616 x 12 = 55.392	60.768
ovan	448 x 15 = 6.720	4.616 x 15 = 69.240	75.960
Svega	32.256	332.352	364.608
b) Obaveze po jednom katunu od 50 kuća			
šatori (čerge)	9 x 100 = 900	92,5 x 100 = 9.250	10.150
ovnovi	9 x 2 x 30 = 540	92,5 x 2 x 30 = 5.550	6.090
Svega	1.440	14.800	16.240
c) Globe i kazne		10.000	10.000
Ukupno (a+b+c)	33.696	357.152	390.848

⁵⁴ Ukoliko se kao osnovano prihvati da je norma vojne obaveze iznosila jedan obveznik na deset kuća, onda su 5.064 kuće trebale dati 506 vojnih obveznika.

Napomene: U vilajetu Hercegovina bilo je 92,5 katuna (džemata) po 50 kuća i sa tim brojem se ušlo u obračun, iako u popisu stoji da ih je bilo 92 zaokruženo, a u vilajetu Pavlovići 9,76, ali se u obračun ušlo sa devet. U vilajetu Pavlovići globe i kazne nisu navedene i, s tim u vezi, nije dato nikakvo objašnjenje. Prihodi od Vlaha pripadali su hasu sandžakbega Bosanskog sandžaka.

Ako se pojedinačne obaveze po vlaškoj kući preuzmu iz navedenog obračuna datog u Tabeli 1, a obaveze po katunu od 50 kuća svedu na jednu kuću, dobiće se slijedeći njihovi pojedinačni iznosi i ukupan iznos svih obaveza po kući:

Priroda obaveze	Iznos u akčama
a) Obaveze za jednu kuću	
filurija (dukat)	45
jedna ovca sa janjetom	12
jedan ovan	15
Svega	72
b) Obaveze po jednom katunu (džematu) od 50 kuća	
Dva ovna sa cijenom od po 30 akči = 60 akči:50 kuća	1,2
Jedna čerga (šator) po cijeni od 100 akči:50 kuća	2,0
Svega	3,2
Ukupno (a+b)	75,2

Upoređujući obaveze vlaške raje po kući u vilajetu Braničevo iz 1467/1468. godine, koje su iznosile 83 akče i u Bosanskom sandžaku iz 1468/1469. godine, koje su bez kazni iznosile 75,2 akče i normu za vojnu obavezu, koja je u vilajetu Braničevo iznosila jedan vojni obveznik na pet kuća, a u Bosanskom sandžaku, vjerovatno, jedan vojni obveznik na deset kuća, kako je bilo i u kasnije donosenim svim zakonima Vlaha za sandžake u Bosni, lahko je zaključiti da se radilo o povlaštenom položaju Vlaha Bosanskog sandžaka i to iz strogo strateških razloga. Tada je vilajet Braničevo bio duboko u unutrašnjosti Osmanskog carstva, a Bosanski sandžak se najvećim dijelom svojih granica naslanjao na neprijateljske zemlje.

U okviru hasova bosanskog sandžakbega Isa-bega Ishakovića, u tri sela nahije Drežnica: Striževo, Vrhpolje i Knežluk, popisane su 143 kuće i 34 neoženjena muškarca, koji su poreze platili odsjekom (*maktu*) u iznosu od 6.600 akči⁵⁵, odnosno u prosjeku po jednoj kući 46,1 akči (=6.600 akči:143 kuće). Za njih nije navedeno ni kojem društvenom sloju pripadaju, a ni koju službu obav-

⁵⁵ Zbirni popis Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, 32r.

ljaju. Iz kasnijih popisa Hercegovačkog sandžaka pouzdano se zna da su to bili Vlasi. To potvrđuje i iznos poreskih opterećenja po jednoj kući, koja su kod zemljoradničke raje u susjednoj nahiji Mostar iznosila 177,6 akči, ali i iznosa *filurija* od 45 akči, kao protuvrijednost jednog franačkog dukata. Neznatna razlika, koja se pojavljuje između stvarno plaćenog iznosa od 46,1 akču i iznosa *filurije* od 45 akči, nastala je, vjerovatno, kao rezultat pogrešno izvedenog proizvoda između broja kuća iznosa *filurije* od 45 akči po kući, pa je umjesto 6.600, ukupan iznos *filurije* trebao iznositi 6.435 akči (=143 kuće x 45 akči).

Zakon Vlaha vilajeta Hercegovina iz 1477. godine

U Poimeničnom (opširnem) popisu Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. popisano je 6.772 kuća i 748 oženjenih muškaraca.⁵⁶ Među njima su i stanovnici sela Zgura i Domovina (nije se moglo ubicirati) u nahiji Rudine iz džemata (katuna) Heraka sina Prkovca u sastavu od 21 kuće i sedam neoženjenih muškaraca, koji su čuvali planinski prijelaz ili klanac (*derbend*) između planine Čemerno i rijeke Sutjeske, a svoje poreske obaveze ispunjavali po odredbama *zakona Vlaha*.⁵⁷

Za područje Hercegovačkog sandžaka bio je donesen samo *Zakon skupine Vlaha vilajeta Hercegovina iz 1477. godine*,⁵⁸ iako je poslije popisa toga sandžaka iz 1475-1477. godine, u koji je ovaj zakon ugrađen, bilo više namjenskih popisa Vlaha. Tekst toga Zakona glasi:

Zakoni skupine Vlaha vilajeta Hercegovina jesu ovo što se navodi:

Na dan koji je po imenu poznat kao dan Hizr Ilijasa (Đurdevdan o.p.) daju oni svake godine s kuće na kuću jednu filuriju, po jednu ovcu s janjetom ili njenu vrijednost od 12 akči i po jednog ovna ili njegovu vrijednost od 15 akči.

Dalje daju na svakih 50 kuća dva ovna ili njihovu vrijednost od 60 akči, te po jednu čergu (šator) ili njenu vrijednost od 100 akči.

Kada je rat, izdvajaju na svakih deset kuća po jednog eškindžiju (vojnika), koji također ide u rat.⁵⁹ Nakon što izmire sve što je navedeno, oprošteni su i oslobođeni ostalih nameta.

Nedostaju podaci o globama i kaznama, što ne znači da ih nije ni bilo.

⁵⁶ U Poimeničnom (opširnem) popisu Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine, Vlasi su popisani u okviru carskog hasa, a podaci o njima dati su u posebnom odjeljku na stranama 10-a do 63-b (Aličićev prijevod, 26-161)

⁵⁷ Vidjeti A.S. Aličić, n. dj., 26-161.

⁵⁸ Podaci o ovome Zakonu već su navedeni u napomeni 52.

⁵⁹ Ovo znači da su vlaški vojni obezbnici pozivani samo kada su Osmanlije išli u ratne pohode i to sa svojim konjima i naoružanjem.

Ovakva struktura obaveza, njihova pojedinačna i ukupna visina po kući (75,2 akče), podudarna je sa onom kakva je bila u Vlaha vilajeta Pavlovići i Hercegovina u 1468/1469. godini.

U Poimeničnom (opširnom) popisu Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine nije dat nikakav obračun poreskih obaveza Vlaha, ali sam smatrao potrebnim da ga uradim. Na ukupan broj vlaških kuća (domaćinstava), koje su bile poreski obveznici, primijenio sam odredbe *Zakona Vlaha Hercegovačkog sandžaka*, te izračunao iznose pojedinačnih obaveza i njihov ukupan iznos. Podaci o poreskim obvezama Vlaha Hercegovačkog sandžaka u 1475-1477. godini dati su u Tabeli 2.

Tabela 2.

Poreske obaveze Vlaha Hercegovačkog sandžaka u 1477. godini		
Priroda obaveza		Iznos u akčama
a) Obaveze po jednoj kući		
filurija	6.772 x 45	304.740
ovca sa janjetom	6.772 x 12	81.264
ovnovi	6.772 x 15	101.580
svoga		487.584
b) Obaveze po jednom džematu (katunu) od 50 kuća		
ovnovi	135,4 x 2 x 30	8.124
šatori (čerge)	135,4 x 2 x 100	13.540
svoga		21.664
ukupno (a+b)		509.248

Napomena: Nedostaju podaci o globama i kaznama koje su naplaćene od Vlaha.

Ukupne poreske obaveze Vlaha, koje su izmirivane po odredbama *Zakona Vlaha*, iznosile su 509.248 akči, što u prosjeku po jednoj kući daje iznos 75,2 akče, dakle, tačno onoliko koliko su iznosile i u vilajetu Hercegovina u popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine. Do ovoga je došlo radi toga što su u oba popisa izvjesno primijenjene norme istovjetnog *zakona Vlaha*, a filurija od jednog dukata u oba popisa iznosila po 45 akči. Rezultat ovog porđenja daje osnovu za izvođenje zaključka da je *Zakon Vlaha Hercegovačkog sandžaka* iz 1477. godine istovjetan sa *Zakonom Vlaha Bosanskog sandžaka* ili sa *zakonima Vlaha vilajeta Pavlovići i Hercegovina* iz 1468/1469. godine.⁶⁰ To,

⁶⁰ Tada je Bosanski sandžak imao pet vilajeta: Kraljeva zemlja (vilayet Kiral), Pavlovići (vilayeti Pavli), Kovačevići (vilayeti Kovač), Sarajevsko Polje (vilayeti Saray ovasi) i Herceg (vilayeti Hersek), odnosno Hercegovina.

uostalom, potvrđuje i službeni naziv zakona iz 1477. godine, koji doslovno glasi: *Zakon džemata (skupine) Vlaha v i l a j e t a Hercegovina*, što znači da se radi o preuzetom *Zakonu Vlaha Bosanskog sandžaka* ili *Zakona Vlaha vilajeta Hercegovina* iz 1468/1469. godine.

U okviru carskog hasa dati su podaci o stanovnicima sela Rabina u nahiji Blagaj u sastavu od 82 kuće i tri oženjena muškarca⁶¹ i selima Striževo, Vrhpolje i Knezluk u nahiji Drežnica u sastavu od 203 kuće.⁶² Za njih izrije kom nije navedeno kojem društvenom sloju stanovništva pripadaju, a ni koju službu obavljaju. Navedeno je samo da od svih poreza plaćaju *filuriju* odsjekom (*maktu*), a za stanovnike sela Rabina još i da na zemlju koju obrađuju plaćaju desetinu.

Iznad sela Rabina u nahiji Blagaj, stajala je slijedeća zabilješka:

Daju filuriju odsjekom. Oslobođeni su i oprošteni harača, ispendže i poreza na sitnu stoku. Oslobođeni su i od svih drugih nameta (avariza). Međutim, sa zemlje koju obrađuju daju desetinu.

I u zabilješci iznad sela u nahiji Drežnica stajao je istovjetan tekst, ali bez navoda o obavezi plaćanja desetine od prihoda sa zemlje koju obrađuju. Ako su obrađivali rajinsku zemlju, plaćali su desetinu.⁶³

Ostalo je još pitanje o tome koje službe su ovi Vlasi obavljali. Što se stanovnika sela Rabina u nahiji Blagaj tiče, za njega se iz brojnih kasnijih izvora pouzdano zna da su bili *derbendžije*. Za stanovnike sela Striževo, Vrhpolje i Knezluk u nahiji Drežnica, Ahmed S. Aličić je utvrdio da su u XVI vijeku bili sokolari (*dogandžije*).⁶⁴

Za stanovnike iz sela Rabina u nahiji Blagaj, osnovicu za obračun *filurije* činile su 82 kuće i tri odrasla neoženjena muškarca, odnosno ukupno 85 obveznika. I kod ovoga sela navedeno je da su poreske obaveze odmjerene odsjekom, a ukupan iznos *derbendžijskih* obaveza iznosio je 85 franačkih dukata, odnosno 3.825 akči (=82 dukata x 45 akči). Kad se navedeni iznos razdijeli na 85 obveznika *filurije*, dobiće se upravo *filurija* po obvezniku od 45 akči.

I kod sela Striževo, Vrhpolje i Knezluk u nahiji Drežnica, *filurija* je odmerena odsjekom u visini od 300 franačkih dukata, odnosno protuvrijednosti toga iznosa u akčama od 3.825 akči, računajući dukat po kursu od 45 akči.

⁶¹ Poimenični (opširni) popis Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine, 7a-7b (Aličićev prijevod, 12-13).

⁶² Poimenični (opširni) popis Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine, 6b-7a (Aličićev prijevod, 10-12).

⁶³ Vlasi koji su obrađivali rajinsku zemlju uživali su samo pravo posjeda (*hukuk-i tesarruf*), pa su je uz obavezu plaćanja desetine mogli obrađivati, ali nisu uživali pravo stalnosti na zemlji (*hukuk-i karar*), sve dok im ona ne bi bila dodijeljena uz tapiju kao baština.

⁶⁴ Aličić, S.A.: *Nahija Drežnica pod osmanskom upravom*, GZM NS (E) 37 1982, 3-14.

Očito je da se radilo o nekoj obračunskoj ili štamparskoj grešci, jer protuvrijednost 300 dukata u akčama iznosi 13.500 akči (= 300 dukata x 45 akči), odnosno po jednoj kući 66,5 akči (=13.500 akči : 203 kuće). Da je na 203 kuće obračunata filurija po kući od 45 akči, onako kako je to učinjeno za derbendžije iz sela Rabina, dobio bi se iznos od 9.135 akči (=203 kuće x 45 akči). To znači da se između stvarno naplaćenog iznosa *filurije* (66,5 akči) i onoga kakav je bio za derbendžije sela Rabina (45 akči), pojavila razlika u iznosu od 21,5 akče. Budući da je naglašeno da su stanovnici oba sela od svih vlaških poreza bili dužni plaćati samo *filuriju* odsjekom, za razliku po kući između dvaju derbenda, moglo bi se pretpostaviti da razlika proizlazi iz povećanog iznosa *filurije* po obvezniku u nahiji Drežnica. Ova pretpostavka sasvim je osnovana, zato što je služba sokolara bila lakša od službe derbendžija.

Zakon Vlaha vilajeta Pavlovići iz 1485. godine

Godine 1485. Vlasi u Bosanskom sandžaku još uvijek su se nalazili isključivo u vilajetu Pavlovići, a bili su raspoređeni u 14 katuna sa 393 kuće i 133 odrasla neoženjena muškaraca.⁶⁵ U odnosu na 1468/1469. godinu, došlo je do smanjenja broja kuća, jer se u međuvremenu 55 razišlo u nepoznata odredišta, dok je broj odraslih neoženjenih muškaraca porastao za tri. Koliko je Vlaha bilo u drugim vilajetima Bosanskog sandžaka te godine, nisam mogao utvrditi, jer bi to zahtijevalo mnogo istraživanja. To bi, bez sumnje, rezultiralo novim otkrićima.

*Zakon Vlaha vilajeta Pavlovići iz 1485. godine*⁶⁶ bio je ugrađen u zbirni popis Bosanskog sandžaka iz te godine. On je važio za sve Vlahe u Bosanskom sandžaku. Tekst Zakona podudaran je sa onim za Hercegovački sandžak iz 1477. godine. U njega je unesena odredba o neoženjenim muškarcima, koja glasi:

Oni od njih koji su neoženjeni, ne daju ništa. Pošto se ožene i oni daju svoje pristojbe onako kako je navedeno (za oženjene o.p.).

Nisam vršio obračun poreza Vlaha na osnovu podataka o broju kuća i normi iz odredaba *Zakona Vlaha Pavlovići iz 1485. godine*, ali se on može uraditi po obrascu koji je primijenjen za Hercegovački sandžak.

Zakon Vlaha nahije tvrđave Maglaj iz 1488/1489. godine

Vlasi koji su 1485. godine bili u vilajetima Pavlovići i Kovačevići u vremenu do popisa Bosanskog sandžaka iz 1488/1489. godine,⁶⁷ pomjerali su se,

⁶⁵ Ovi su podaci sadržani u već navedenom Zbirnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1485. godine.

⁶⁶ Podaci o ovome Zakonu već su navedeni u napomeni 54.

⁶⁷ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD No. 24, ali nije ni transliteriran sa osmanskog na tursko latinično pismo. Podaci iz toga popisa, koji su navedeni u ovome radu, preuzeti su iz rada Adema Handžića, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka rijeke Bosne od druge

zajedno sa drugim Vlasima koji su im se priključili, u tvrđavsku nahiju Maglaj. Tu ih je popisano 29 katuna sa 894 kuća i 180 odraslih neoženjenih muškaraca, što znači da je u prosjeku po svakom katunu bilo po 30 kuća. U to vrijeme tvrđavska nahija Maglaj bila je neka vrsta sabirnog središta za Vlahe, gdje su bili na čekanju za prodor ka sjeverozapadnoj Bosni (Bosanska krajina) i dijelu srednje Bosne. U 15 sela sa 165 kuća nahije Birač (tur. Birče) Vlasi su bili u postupku teritorijalizacije.

Za Vlahe koji su se prilikom popisa Bosanskog sandžaka iz 1488/1489. godine zatekli u tvrđavskoj nahiji Maglaj, obnarodovan je poseban *Zakon Vlaha nahije tvrđave Maglaj*,⁶⁸ koji je bio ugrađen u taj popis. Odredbe ovoga zakona, primjenjivane su na sve Vlahe Bosanskog sandžaka koji su svoje obaveze prema državi izmirivali po odredbama zakona Vlaha.

O ovim Vlasima napisano je slijedeće:

To su Vlasi koji su došli s vana, naselili se i daju pristojbu po vlaškom običaju. Prihod od njih upisan je na sandžakbega. Oni spadaju u skupinu Vlaha Kraljeve zemlje i has su mirilive (sandžakbega) Bosne (Bosanskog sandžaka o.p.).

Tekst ovoga zakona istovjetan je sa tekstom *Zakona Vlaha vilajeta Pavlovići* iz 1485. godine.

Ovo je bio posljednji do danas poznati zakon Vlaha koji je važio za područje bivšeg Bosanskog sandžaka, odnosno u sandžacima koji su imali sjedište na teritoriji bivšeg Bosanskog kraljevstva.

Iz onoga što je o vlaškim zakonima rečeno, proizlazi da je za sandžake koji su imali sjedište na području bivšeg Bosanskog kraljevstva, doneseno ukupno četiri ili pet zakona Vlaha: *Zakon Vlaha vilajeta Pavlovići* i *Zakon Vlaha vilajeta Hercegovina*, odnosno *Zakon Vlaha Bosanskog sandžaka* iz 1468/1469. godine, *Zakon skupine Vlaha vilajeta Hercegovina* iz 1477. godine, *Zakon skupine Vlaha vilajeta Pavlovići* iz 1485. godine i *Zakon Vlaha nahije tvrđave Maglaj* iz 1488/1489. godine

UKIDANJE I PONOVRNO VRAĆANJE NA SNAGU ZAKONA VLAHA

Vodenjem dugih i skupih ratova, napose oko osvajanja Ugarske, Osmanско carstvo je došlo u vrlo težak finansijski položaj. U cilju popravljjanja toga

polovine XV do kraja XVI st.⁷⁹, Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990, 57-66. Te godine u Bosanskom sandžaku bile su 1.764 vlaške kuće sa 310 odraslih neoženjenih muškaraca. Od ukupnog broja kuća, samo ih je 30 bilo muslimanskih ili svega 1,7%.

⁶⁸ Tekst ovoga Zakona nalazi se u radu Nedima Filipovića, *Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka: Kanun o vlasima Kraljeve zemlje iz 1489. godine*, U: Zbornik Kanuni i kanun-name, 13-14.

stanja, po naredbi velikog vezira Ibrahim-paše Grka (1524-1536), godine 1528. ukinute su hassa zemlje i zakupi,⁶⁹ te *zakon Vlaha*.⁷⁰ Time su Vlasi u pogledu poreskih i drugih obaveza izgubili povlaštenu položaj i bili izjednačeni sa nemuslimanskom zemljoradničkom rajom (*zimmi*).⁷¹ Veliki vezir je *stavio haradž*⁷² i *druge pristojbe* na Vlahe. Odredbe o porezima iz naredbe velikog vezira odnosile su se na čitavo Osmansko carstvo. Koliko se iz dostupnih izvora moglo saznati, naredba velikog vezira o ukidanju *Zakona Vlaha* i povlaštenog položaja vlaške raje u odnosu na zemljoradničku nosila je naslov *Rješenja o Vlasima*, a njen cjeloviti tekst, zajedno sa tekstom *Zakona o primičurima i knezovima*, o čemu će biti riječi u poglavlju o vlaškoj samoupravi, bili su ugrađeni u Zbirni popis Smederevskog sandžaka iz 1536. godine.⁷³ Samo neke odredbe iz ove naredbe bile su unesene i u Kanun-namu Bosanskog sandžaka iz 1528-1530. godine,⁷⁴ koja je ugrađena u Popis hasova Bosanskog sandžaka iz iste godine.⁷⁵ Iako je Kanun-nama donesena prije početka toga popisa, u njoj nisu izrijekom navedene odredbe o ukidanju *Zakona Vlaha*. Međutim, iz načina obrachuna poreskih obaveza za vlašku raju, koji je bio istovjetan kao i za ostalu nemuslimansku zemljoradničku raju, vidi se da su i na njih primijenjene odredbe iz naredbe velikog vezira. U Kanun-namu je unesen samo *Zakon o primičurima i knezovima* (bez naslova),⁷⁶ o čemu će biti riječi u poglavlju o vlaškoj

⁶⁹ Od tada su se i na čifluke morale plaćati tapijske pristojbe, koje nisu bile male, a poreske obaveze od bivših zakupa (mukata) morali su se obračunavati prema stvarnim prihodima.

⁷⁰ Odredbe iz naredbe velikog vezira nisu bile su ugrađene u popis Vlaha Smederevskog sandžaka iz 1527/1528. godine, jer je obavljen između 20. i 29. maja, odnosno prije obnarodovanja naredbe. Nekoliko autora pozvalo se na ovaj popis, koji je označavan kao popis Vlaha iz te iste godine, ali o njemu nisu dali nikakve bliže podatke. Hamid Hadžibegić (*Porez na sitnu stoku i ispašu*, POF VIII-IX (1968-1969), 1969, 63-109) zauzeo je stanovište da se radi o poimeničnom (opširnom) katastarskom popisu u okviru kojega su Vlasi popisani u posebnom odjeljku (slično kao što je to bio slučaj i u Hercegovačkom sandžaku 1477. godine) i označio kao BOA, TD No. 978, što se pokazalo pogrešnim. Međutim, njegovo stanovište o postojanju toga popisa, ipak, pokazalo se ispravnim, jer je u njega bio ugrađen *Zakon Vlaha Smederevskog sandžaka*, ali je popis nosio oznaku APVI, TD 1011 (Dušanka Bojanić: *Turski zakoni i zakonski propisi za Vlahe u XV i XVI veku*, 33).

⁷¹ Podatke o tome saopštio je Adem Handžić u diskusiji na drugom naučnom skupu o Vlasima, n. dj. 163.

⁷² Odnosi se na glavarinu (cizye).

⁷³ Dušanka Bojanić je prva objavila *Rešenje o Vlasima Smederevskog sandžaka* u navedenom radu *Zakoni i zakonski propisi za Vlahe u XV i XVI veku za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast* i navela da je ugrađeno na strane 15-18 Poimeničnog (opširnog) popisa Smederevskog sandžaka iz 1536. godine. Na ovaj se popis pozvala i Snježana Buzov u radu *Vlasi u Bosanskom sandžaku i islamizacija*, POF 41 1991, 102), ali ni ona o njemu nije dala nikakve bliže podatke.

⁷⁴ Tekst ovoga Zakona nalazi se u radu Branislava Đurđeva *Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz godine 1530*, GZM NS III 1948, 189-200 i u Zborniku *Kanuni i kanun-name*, 34-47.

⁷⁵ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD no. 157. Popis je preveden sa turskog na bosanski jezik, rukopis u OIS.

⁷⁶ Popis hasova Bosanskog sandžaka iz 1528-1530. godine, 47.

samoupravi.⁷⁷ Tom prilikom bila je ukinuta zakonima Vlaha normirana vojna obaveza vlaške raje, ali su zadržani *martolosi* i *derbendžije*, pa su propisi i odredbe o njima donoseni i nakon 1528. godine. Međutim, nisu bile ukinute povlastice vlaških starješina,⁷⁸ tako da su u ovom i u narednim popisima sandžaka na snazi ostali zakoni o primicurima i knezovima. Upravo poslije obnarodovanja fermana, brojni knezovi dobili su područja svojih knežija kao timare.

U popisu Vlaha Hercegovačkog sandžaka iz 1529/1530. godine,⁷⁹ Vlasi su u pogledu poreskih obaveza bili izjednačeni sa zemljoradničkom rajom.

U Kanun-nami Bosanskog sandžaka iz 1539. godine⁸⁰ bile su ugrađene dvije odredbe koje su se odnosile na vlašku raju. Prvom odredbom određena je naplata *zamjene za filuriju (filuriye bedeli)* od onih Vlaha koji su radili na vakufskim imanjima, a drugom naplata *boravišne takse (resmi tutun)*. Zamjena za filuriju utvrđena je na iznos od 70 akči po kući.⁸¹ Da se radilo o vrlo neznatnom iznosu, potvrđuje podatak da je u isto vrijeme glavarina (*džizja*) za nemuslimansku zemljoradničku raju u Bosanskom sandžaku iznosila i do 300 akči.⁸² Boravišna taksa je određena na iznos od šest akči po kući, ali se plaćala samo pod uslovom da je boravak Vlaha na nekom mjestu trajao punu godinu dana.

Kao rezultat ukidanja *Vlašskog zakona*, odnosno povlaštenog položaja vlaške u odnosu na nemuslimansku i muslimansku zemljoradničku raju, došlo je do masovnog bježanja Vlaha u susjedne, Osmanskom carstvu neprijateljske, zemlje. Koliko je vlaških kuća i neoženjenih odraslih muškaraca prebjeglo u neprijateljske zemlje iz dostupnih izvora nije se moglo utvrditi, ali se u svakom slučaju radi o većem broju. To potvrđuju podaci o smanjenom broju vlaških kuća i odraslih neoženjenih muškaraca u popisima sandžaka koji su uslijedili nakon ukidanja *vlašskog zakona*. Nakon bježanja Vlaha, napose iz sandžaka koji su obuhvatali dijelove teritorije bivšeg Bosanskog kraljevstva (Bosanski, Hercegovački, Zvornički i Kliški), velike površine zemljišta ostale su puste (hali), jer ih nije imao ko obrađivati. O tome su sandžakbezi, koji su stajali na čelu sandžaka sa velikim brojem Vlaha, izvještavali središnju vladu (Portu) u

⁷⁷ Nakon ukidanja zakupa odsjekom (*mukata*) sa čifluka, uživaoci čifluka morali su plaćati desetinu od uroda i *salariju* (poseban vid poreza koji se naplaćivao u naturi ili u novcu 3% na desetinu). Vidjeti u: Ćiro Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, GZM XXVII 1911, 165-166.

⁷⁸ Sada su to bili samo knezovi i *primicuri* ili *lagatori* i *teklīci* kao njihovi zamjenici.

⁷⁹ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD No. 174. Popis je sa turskog na bosanski jezik preveo Ahmed S. Aličić; rukopis kod prevodioca.

⁸⁰ Kanuni i kanun-name, 48-58.

⁸¹ Vlasi koji su radili na vakufskim imanjima smanjeni iznos filurije plaćali su i nakon vraćanja na snagu *Zakona Vlaha*. Ta odredba bila je ugrađena u kanun-name Bosanskog sandžaka iz 1565. i 1604. godine. Vidjeti: Adem Handžić, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću", *AGHB* II-III 1974, 161-174.

⁸² O tome vidjeti u: Milan Vasić, "Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku", *GDIBiH* XIII, 1962, 232-250.

Carigradu, tražeći da se ponovo na snagu vrati ukinuti *Zakon Vlaha*, a time i povlašteni položaj vlaške u odnosu na nemuslimansku i muslimansku zemljo-radničku raju.

Zahtjevi sandžakbegova urodili su plodom, pa je po naredbi sultana Sulajmana I Zakonodavca *Zakon Vlaha* ponovo vraćen na snagu. To je svakako urađeno prešutno i bez pisanih tragova, jer nije pronađen nijedan pisani spomenik u kojemu je o tome bilo šta zabilježeno. Kada je ta odluka donesena i praktično otpočeo postupak ponovne primjene *Zakona Vlaha* iz dostupnih izvora nije se moglo utvrditi, ali je to moralo biti krajem četvrte i početkom pete decenije XVI vijeka. Na to upućuju podaci iz katastarskog popisa Bosanskog sandžaka koji je obavljen u periodu 1540-1542. godine i popisa Vlaha Hercegovačkog sandžaka, koji je obavljen između 1540-1545. godine.⁸³

U katastarskom popisu Bosanskog sandžaka iz 1540-1542. godine⁸⁴ zabilježen je zahtjev Vlaha kadiluka Kobaš, kojim su tražili da se na njih više ne primjenjuje *rajinski zakon*, odnosno zakon o poreskim obavezama zemljo-radničke raje, nego *Despotov zakon, odnosno Zakon Vlaha*. Tom njihovom traženju je udovoljeno, pa su već u tom popisu na njih ponovo primijenjene odredbe *Zakona Vlaha*.⁸⁵

U popisu Vlaha Hercegovačkog sandžaka iz perioda 1540-1545. godine⁸⁶ na vlaške baštine obračunata je *filurija* u iznosu 117 akči, bez obzira na njihov broj, a to znači i na površinu. *Filurija* je, osim šeriatskih i nešeriatskih poreza temeljem *Zakona Vlaha*, osim njenih temeljnih sastojnica, sadržavala još porez *poljačinu (resmi polačina)* i *tapijsku pristojbu (resmi tapu)* na baštine. Ukoliko su Vlasi obrađivali zemlje nemuslimanske raje (*haračke*), plaćali su *harač (džizju)* i sve ostale poreze koje je plaćala nemuslimanska zemljo-radnička raja. Vlaškim vojvodama i knezovima dato je pravo da drže *rataje*,⁸⁷ čija su djeca bila izvan deftera, a bilo im je zabranjeno da se miješaju u rajinske poslove.

U Poimeničnom (opširnom) popisu Kliškog sandžaka iz 1550. godine,⁸⁸ na Vlahe su primijenjene odredbe *Zakona Vlaha*, koji su plaćali jedinstveni iznos po kući od 150 akči. Ali, nije isključeno da je *Zakon Vlaha* u ovom sandžaku na snagu vraćen i prije toga prvog poznatog popisa ovoga sandžaka od

⁸³ Budući se radi o širim vremenskim rasponima u kojima su ova dva popisa nastala, nije bilo moguće utvrditi koji je od njih vremenski prije obavljen. Ali, sa stanovišta vremena ponovnog vraćanja na snagu *Zakona Vlaha*, to nema nikakvog posebnog značaja.

⁸⁴ Ovaj popis nosi oznaku BOA, HD No. 211, a njegov zbirni oblik 201.

⁸⁵ N. Filipović, Diskusija na drugom naučnom skupu o Vlasima, n.dj. 155.

⁸⁶ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD No. 951. Popis je sa turskog na bosanski jezik preveo Ahmed S. Aličić; rukopis kod prevodioca.

⁸⁷ Rataji su bili nemuslimani koji su kao najamni radnici radili na posjedima vlaških starješina. Oni su nakon pet godina ratajenja sticali pravo na vlaški status.

⁸⁸ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD No. 284. Popis je preveden sa turskog na bosanski jezik; rukopis u OIS.

njegovog osnivanja 1537. godine i da je to bilo istovremeno kada se to desilo u Bosanskom i u Hercegovačkom sandžaku.

Međutim, u popisu Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine,⁸⁹ na sve nemuslimane (*geberan*) obračunati su uobičajeni *šeriatski* i *nešeriatski porezi po rajinskom zakonu*. Ni u kanun-nami za ovaj sandžak iz te godine,⁹⁰ koja je bila ugrađena u taj popis, Vlasi nisu nigdje izrijekom spomenuti, ali je potvrđeno da je raja, koja ima svoje *primičure*, upisana na harač. Imajući u vidu činjenicu da je, u okviru svoje samouprave, samo *vlaška raja* imala seoske starješine koji su se zvali *primičuri*, bez dvoumljenja se može zaključiti da se radilo o vlaškoj raji. Harač (*džizja*) je *uveden i na derbendžije*, koji su, osim toga, bili obavezni plaćati još i ispendžu i ostale namete po *derbendžijskom običaju* ili *derbendžijskom zakonu*. *Martolosima* konjanicima priznata su sva ranija prava, odnosno da ne daju *harač, desetinu, ispendžu i da ne plaćaju divanske namete*. U kanun-namu su unesene i odredbe o primičurima i knezovima, ali će o tome biti riječi u poglavlju o vlaškoj samoupravi.

Iz ovih navoda proizlazi da je vraćanje *Vlaškog zakona* na snagu stupilo prvo u Bosanskom (1540-1542), zatim u Hercegovačkom (1540-1545), nakon toga, vjerovatno, u Kliškom, pa tek onda u Zvorničkom sandžaku (1548). Proizlazi da je od ukidanja *Zakona Vlaha* (1528), pa do njegovog ponovnog vraćanja na snagu (1540-1542. godine), prošlo samo nešto više od jedne decenije.

Ovakvo rješenje o postupnom vraćanju na snagu *Zakona Vlaha* u pojedinim sandžacima može se tumačiti isključivo njihovim strateškim značajem za odbranu granica Osmanskog carstva. U to vrijeme Bosanski, Hercegovački i Kliški sandžak naslanjali su se na neprijateljske zemlje kopnenim, morskim i rječnim granicama, dok je jedino Zvornički sandžak, okružen Bosanskim i Smederevskim sandžakom, bio u unutrašnjosti Osmanskog carstva.

U kanun-nami Bosanskog sandžaka iz 1565. godine,⁹¹ koja je ugrađena u Poimenični (opširni) popis toga sandžaka iz iste godine,⁹² na vlašku raju bila je upisana *filurija*. U kanun-namu je bila unesena i odredba o rajetinima koji su upisani i kod spahije i na *filurijskoj zemlji* manje od deset godina. Oni su bili *obavezni da za te zemlje državnoj kasi (carskoj hazni) daju filurijsku pristojbu po vlaškom običaju (adet-i eflakiye)*.

⁸⁹ Poimenični popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine nosi oznaku BOA TD 260. Popis je preveden sa turskog na bosanski jezik; rukopis u OIS.

⁹⁰ Tekst ovoga Zakona u: Nedim Filipović, *Jedna kanun-nama Zvorničkog sandžaka*, GZM NS III, 1948, 223-224; isti: *Kanuni i kanun-name*, 93-121.

⁹¹ Tekst ovoga Zakona u: Hamid Hadžibegić, *Bosanska kanun-nama iz 1565. godine*, GZM NS III, 1948, 201-222; isti: *Kanuni i kanun-name*, 71-92.

⁹² Poimenični (opširni) popis Bosanskog sandžaka iz 1565. godine nosi oznaku BOA TD 379. Popis nije ni transliteriran sa osmanskog na tursko latinično pismo.

U Kanun-nami Kliškog sandžaka iz 1574. godine,⁹³ koja je bila ugrađena u poimenični popis toga sandžaka iz iste godine,⁹⁴ ima odredba po kojoj se *raji upisanoj na filuriju* omogućava njena isplata u dvije jednake rate u istoj kalendarскоj godini: prva na Đurdevdan (*Il'jas Hizir*), a druga na Mitrovdan (*Kasim Hizir*).⁹⁵

U popisu *nekih Vlaha* Bosanskog beglerbegluka iz 1623/1624. godine,⁹⁶ Vlasi su plaćali *filuriju* u različitim iznosima, koji se kretali od 100 do 163 akče po kući (baštini).

U kanun-nami za Bosanski i Hercegovački sandžak iz 1637/1638. godine,⁹⁷ za koju nije utvrđeno u koji je popis ovoga sandžaka bila ugrađena, jer do danas za ovaj sandžak nije pronaden nijedan popis poslije 1585. godine, ima jedna odredba koja se odnosi na puste zemlje *rajinskih sela* naseljene Vlasima. U toj odredbi kaže se da su neki od tih Vlaha zavedeni u starom popisu (*defteri atik*),⁹⁸ a neki u vrijeme samog popisa. Oni su bili dužni plaćati filuriju i desetinu. Ova odredba o desetini očito se odnosila na vlašku raju koja je obrađivala pustu rajinsku zemlju sa isključivim pravom njenog posjedovanja (*hukuk-i tesarruf*), ali ne i stalnosti na zemlji (*hukuk-i karar*).

OSVRT NA NEKA MIŠLJENJA VEZANA ZA EKONOMSKI POLOŽAJ VLAŠKE U ODNOSU NA ZEMLJORADNIČKU RAJU

Svi historičari koji su se bavili istraživanjem položaja Vlaha na južnoslavenskom prostoru u vlasti Osmanlija bili su saglasni da je poreski sustav bio naklonjeniji vlaškoj nego zemlјoradničkoj raji, iz čega je proizlazio i njen povoljniji ekonomski položaj. Ali, nijedan autor to nije potkrijepio i materijalnim dokazima. Od toga opće rasprostranjenog mišljenja, za koje će se vidjeti da je ispravno, svojim mišljenjem odstupaju Dušanka Bojanić i Snježana Buzov. I dok je Dušanka Bojanić ustvrdila da odsustvo poreza na sitnu rogatu stoku za Vlahe ne predstavlja neku posebnu pogodnost u odnosu na zemlјoradničku ra-

⁹³ Tekst ovoga Zakona objavljen je u radovima Ćire Truhelke: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini*, GZM XXVII 1915, 156; Vladislava Skarića, *Turski agrarni zakonici za sandžake Bosnu i Hercegovinu od godine 1047.*, GZM XLVI 1934, 2:107-111; Branislava Đurđeva, *Sarajevski kodeks kanun-nama* i Hamida Hadžibegića, *Kanun-nama za Hercegovački sandžak iz 1637-38. godine*, u: *Kanuni i kanun-name*, 141-150.

⁹⁴ Poimenični (opširni) popis Kliškog sandžaka iz 1574. godine, BOA, TD No. 533., a ima i svoj zbirni oblik, koji nosi istu oznaku. Popis je samo transliteriran sa osmanskog na tursko latinično pismo.

⁹⁵ *Kanuni i kanun-name*, 140.

⁹⁶ Ovaj popis nosi oznaku BOA, TD. No. 746. Popis je za sa turskog na bosanski jezik preveo Ahmed S. Aličić; rukopis kod prevodioca.

⁹⁷ *Kanuni i kanun-name*, 141-150.

⁹⁸ Ovdje se, vjerovatno, misli na Poimenični (opširni) popis Hercegovačkog sandžaka iz 1585. godine, koji nosi oznaku TKKKA, TD No. 484 (8) i 485 (7).

ju,⁹⁹ Snježana Buzov je otišla mnogo dalje, pa je ustvrdila *da vlaška raja uopće nije bila u povlaštenom položaju u odnosu na zemljoradničku.*

Dušanka Bojanić je svoju tvrdnju ovako obrazložila:

Odredbe o nepodleganju ovčarini¹⁰⁰ ne treba komentarisati kao povoljne za Vlahe, jer bi to bilo suvišno s obzirom da su ovce, konji, pa čak i goveda,¹⁰¹ predstavljali njihovo osnovno bogatstvo. Turci nisu oporezovali po glavi¹⁰² stoku niti brojali u svrhu oporezivanja. Smatrali su da svako vlaško domaćinstvo ima stado ovaca. Oporezovalo se stado Đurđevdanska ovca-zimovanje stada u torovima-božićni ovan, izvođenje stada na katune i bačije, ali se nije uzimao porez na glavu stoke, kao što se uzimao kod raje.¹⁰³

Temeljem odredbi *Vlaškog zakona*, vlaška raja je bila obavezna po kući (domaćinstvu) davati dvije ovce (od kojih jedna sa janjetom) i jednog ovna, te po jednom katunu, koji se sastojao od 20 do 50 kuća (domaćinstava), jednog ili dva ovna. U svim zakonima Vlaha unošene su cijene ovaca i ovnova, pa su se te obaveza mogle izmiriti i u novcu. Ako se obaveza davanja jednog, odnosno dva ovna po katunu svede na jednu kuću (domaćinstvo), to bi bilo svega 0,05, odnosno 0,02 ovna. Cijene ovaca po grlu kretale su se od 15 do 20 akči, a ovnova od 25 do 30 akči. Da mi se ne bi moglo ništa prigovoriti, uzeo sam najviše norme davanja ovaca i ovnova, odnosno dvije ovce i jednog ovna po jednoj kući (domaćinstvu), te dva ovna po jednom katunu *od 20 domaćinstava*,¹⁰⁴ ali i najviše cijene od 20 akči po ovcu i 30 po ovnu. Ako se ove brojčane norme i cijene primijene na jednu vlašku kuću (domaćinstvo), dobiće se slijedeće njihove protuvrijednosti u novcu: za dvije ovce po kući iznos od 40 akči (=2 ovce x 20 akči) i za jednog ovna 30 akči, odnosno ukupno 70 akči, a odgovarajući dio od obaveze za jednog ovna po katunu, svega 1,2 akče (= 0,05 ovnova x 30 akči). To sve skupa iznosi 71,2 akče. Porez na sitnu rogatu stoku (ovce i koze), koji je plaćala zemljoradnička raja, iznosio je 0,5 akči po jednom grlu. Proizlazi da su obaveze jedne vlaške kuće, sa najmanjim i sa najvećim brojem ovaca, koji se može kretati zaokruženo od 38 do 1.000 ili više grla ovaca, iznosile samo 71,5 akču. To odgovara broju od 143 ovce (71,5 akča x 2 ovce) kod rajinskih kuća (domaćinstava). Svaki broj ovaca rajinskih kuća (domaćinstava) iznad ovoga, vodio bi osjetnijem pogoršavanju njihovog ekonomskog položaja u odnosu na vlaške. Za 200 ovaca rajinska bi kuća (domaćinstvo) platila 100 akči poreza, odnosno za 39,8 indeksnih poena više od vlaške, za 500 ovaca 250

⁹⁹ Zemljoradnička raja plaćala je jednu akču na dva grla ovaca ili koza.

¹⁰⁰ Ovčarina je odomaćeni naziv za porez na sitnu rogatu stoku.

¹⁰¹ Po tradiciji, nisu oporezivani kopitari (konji, mazge, mule, goveda i bizoni), jer su bili radna stoka.

¹⁰² Kod stoke je umjesto *po glavi* (per capita) uobičajena upotreba riječi *po grlu*.

¹⁰³ D. Bojanić, *Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi kanuni*, IČIIB XVIII, 1971, 264-265.

¹⁰⁴ Norma za 50 kuća iznosi samo 0,02 ovna po kući (domaćinstvu).

akči, odnosno za 249,6 indeksnih poena više, a za 1.000 ovaca 500 akči, odnosno za 599,3 indeksnih poena više. Pa kako se onda može tvrditi da su u pogledu plaćanja poreza na sitnu rogatu stoku Vlasi bili u istom položaju u kojemu je bila i zemljoradnička raja?

Snježana Buzov je tvrdnju o izjednačenom ekonomskog položaju vlaške sa zemljoradničkom rajom, izraženu poreskim obavezama, ovako obrazložila:

Dok je u periodu osvajanja Balkana, naročito u periodima unutrašnjih kriza i kriza i ratova na istočnim granicama (borbe za prijesto početkom 15. st., unutrašnje bune, podvrgavanje osmanskoj vlasti anadolskih emirata, borbe sa državom Akkoyunlu, Mamlucima, Safavidima) osmanska vlast trebala podršku svake vrste među balkanskim vazalima i svim činiocima koji su mogli biti od pomoći, sada Osmanlije na Balkanu ne traže ništa više od lojalnosti koju su mogli postići bez posebnih ustupaka. Ako bi ovakvim razlozima objasnili ukidanje posebnog položaja Vlaha i poluvojničkih organizacija na Balkanu time bi bila dovedena u pitanje pojašnjenja tog statusa koja su ranije data, naročito kada su u pitanju Vlasi. Naime, ako su Vlasi snabdijevali državu prihodima u skladu sa svojim načinom privređivanja, koji pored toga što nisu bili mali, nisu ovisili o varljivim uvjetima poljoprivredne proizvodnje ili, pak, ratnog stanja, iako su vojnuci i martolosi i dalje vršili službe potrebne Carstvu, onda se njihov pravni položaj ne može smatrati ustupkom.¹⁰⁵

Kao što se iz ovih navoda može vidjeti, Snježana Buzov svoju tvrdnju nije potkrijepila ni jednim materijalnim dokazom.

Takvo svoje stajalište ona je zadržala i u radu koji je objavila dvije godine kasnije, ali je sada bila mnogo određenija:

Iako se Vlasi u historiografiji često spominju kao nosioci povlaštenog položaja, treba naglasiti da njihov položaj de iure nije bio povlašten: bili su raja čiji je pravni status jednostavno bio drukčije riješen, ali ne i povlašten, jer oni nisu bili oprošteni od davanja. U vlaškim kanunima navedeno je da su oni oprošteni (mu'af) od harača, ispendže, ušura i svih drugih davanja, ali se odmah u idućem stavku navodi što su umjesto toga dužni davati.¹⁰⁶

Autorica je ispravno zaključila da je povoljniji pravni, odnosno društveno-ekonomski položaj Vlaha proisticao iz potreba osmanske države za njihovim uslugama, ali nije dodala da su i Vlasi u tome našli svoju korist. Da se nije radilo upravo o ustupku osmanske vlasti, Vlasi ne bi nikada pristali da za tu istu vlast obavljaju usluge koje su obavljali. Osim toga, ona nije navela sve po-

¹⁰⁵ Snježana Buzov, *Vlasi u Bosanskom sandžaku i islamizacija*, OIS, POF 41, 1991, 103.

¹⁰⁶ Snježana Buzov, *Vlaško pitanje u osmanlijskim izvorima*, PP ISPZ, 11, 1992, 50.

reze koji su bili uključeni u vlašku filuriju, nego samo šeriatske. A među njima je izostavljen i porez na sitnu rogatu stoku. A taj je porez za Vlahe bio od posebnog ekonomskog značaja, jer su imali i po više stotina grla ovaca i koza. Mišljenje autorice, prema kojemu su Osmanlije poslije sređivanja svojih unutrašnjih pitanja privrženost Vlaha mogli osigurati i bez posebnih ustupaka, nema nikakvog osnova. To opovrgavaju dvije međusobno usko povezane činjenice:

prva, što su Vlasi prostore u vlasti Osmanlija masovno počeli napuštati i prelaziti u susjedne neprijateljske zemlje upravo zato što im je bio ukinut povlaštenu društveni, a time i ekonomski položaj i

druga, što su im Osmanlije taj povlaštenu položaj obnovili vrlo brzo nakon njihovog ukidanja upravo zato što njihovu privrženost nisu mogli na drugi način osigurati.

Za otklanjanje svake sumnje u činjenicu da je vlaška raja bila u povoljnijem ekonomskom položaju u odnosu prema zemljoradničkoj, izveo sam poređenja ukupnih poreskih obaveza za nemuslimansko selo Strujići sa 42 kuće (domaćinstva) u nahiji Dabri u Hercegovačkom sandžaku iz 1477. godine.¹⁰⁷

Da su u ovom selu bili nastanjeni Vlasi ili da se radilo o vlaškom katunu sa 47 kuća (domaćinstava) i dva neoženjena muškarca, na koje bi bio primijenjen *Zakon Vlaha Hercegovačkog sandžaka* iz iste godine, oni bi po kući platili 45 akči filurije, odnosno ukupno 2.115 akči, zatim na ime obaveze davanja jedne ovce na kuću ili njenu protuvrijednost od 12 akči, što predstavlja iznos od 564 akče (= 47 ovaca x 12 akči), jednog ovna na kuću ili njegovu protuvrijednost od 15 akči, što predstavlja iznos od 705 akči (=47 ovnova x 15 akči), te dva ovna na katun od 50 kuća ili njihovu protuvrijednost od 60 akči =2 ovna x 30 akči), što po kući iznosi 1,2 akče (=60 akči : 50 kuća), odnosno ukupno 564 akče (=47 kuća x 1,2 akče). Ovdje sam uključio i obavezu davanja jednog šatora (čerge) na 50 kuća, koju zemljoradnička raja nije imala. Protuvrijednost od 100 akči za jedan šator, također je uzeta iz *Zakona Vlaha Hercegovačkog sandžaka*, što po jednoj kući iznosi 2 akče (=100 akči: 50 kuća), odnosno ukupno 94 akče (=47 kuća x 2 akče). Sveukupne poreske obaveze Vlaha, koje se odnose na sitnu rogatu stoku i davanje šatora, iznosile bi 3.948 akče, a svedeno na jednu kuću (domaćinstvo) svega 84 akče. Vlasi su, vjerovatno, platili i neki iznos na ime globa i kazni, ali to ne može imati nikakvog bitnijeg utjecaja na zaključak do kojega želim doći, jer se radilo o malim iznosima po kući.

Porezi koje je platila nemuslimanska zemljoradnička raja sela bili su slijedeći: porez na sitnu rogatu stoku 300 akči (što znači da je imalo 600 ovaca), porez na svinje 30 akči (što znači da je imalo isti broj svinja), na ime desetine (lan, žito, mošt i košnice pčela) 7.230 akči i na ime globa i kazni (*niyabet*) 38

¹⁰⁷ Poimenični popis Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine, 202a (Aličićev prijevod, 462).

akči. Glavarina (*harač*) i ispendža nisu bili iskazani u popisu. Obračun glavarine izvršen je za 47 kuća u iznosu od 30 akči po kući,¹⁰⁸ a ispendža na 49 obveznika (=47 kuća + 2 neoženjena muškaraca) u iznosu od 25 akči po obvezniku. Tako je dobijeno da je glavarina iznosila 1.410 akči (=47 kuća x 30 akči), a ispendža 1.225 akči (=49 obveznika x 25 akči). Ukupne poreske obaveze za 47 kuća sela iznosile su 10.233 akče, a svedeno na jednu kuću 217,72 akče.

Da je selo bilo muslimansko, platilo bi sve poreze koje je platila i nemuslimanska zemljoradnička raja, osim poreza na svinje (38 akči), koji muslimani nisu plaćali, jer ih nisu ni držali¹⁰⁹ i, donekle, poreza na vinovu lozu.¹¹⁰ Kao muslimani, također ne bi platili globe i kazne (*niyabet*), a ni glavarinu po kući (*harač*). Umjesto ispendže, za svaki čift (kuću) bi platili porez na čift (*resmi čift*) u iznosu od 22 akče, a na svakog neoženjenog muškarca porez na neoženjene muškarce (*resmi mucerred*) u iznosu od 6 akči po osobi. Porez na čift iznosio bi 1.034 akče (=47 kuća x 2 akče), a porez na neoženjene muškarce 12 akči (=2 osobe x 6 akči). Iznos poreza na sitnu rogatu stoku i desetine ostao bi isti, odnosno 300 i 7.230 akči. Tako bi ukupan iznos poreza iznosio 8.576 akči, a svedeno na jednu kuću 182,47 akči. Razlika u poreskim obavezama po jednoj kući (domaćinstvu) između istog sastava nemuslimanskog i muslimanskog sela zemljoradničke raje iznosi 35,25 akči ili 18,2 indeksnih poena u korist muslimana.

Ostalo je da se na osnovu ovih podataka vidi u kakvom su stvarnom ekonomskom položaju bili pripadnici vlaške u odnosu prema nemuslimanskoj i muslimanskoj zemljoradničkoj raji. To se najbolje vidi iz slijedećeg uporednog pregleda obaveza u 1477. godini:

Raja kao poreski obveznici	Iznos po kući u akčama	Vlaška raja=100
a) Vlaška	84,0	100, 0
b) Zemljoradnička		
nemuslimanska	217, 7	259,2
muslimanska	182,5	220,5

Rezultat ovih izračunavanja i izvedena poredjenja pokazuju da su poreski obveznici iz reda nemuslimanske zemljoradničke raje imali preko dva i po puta veća poreska opterećenja (259,2 indeksnih poena), a muslimanske nešto pre-

¹⁰⁸ Ovaj iznos uzet je na osnovu podataka koje je dao Hamid Hadžibegić u radovima: *Džizja (harač)*, POF III-IV (1952-1953) 1953, 55-136 i *Glavarina u Osmanskoj državi*, OIS, Sarajevo 1985.

¹⁰⁹ Pošto se, vjerovatno, radilo o pripadnicima Crkve bosanske, nisu držali svinje pa nisu platili porez na svinje *adet-i hinzir ili resm-i hinzir*). Inače, to bi bilo dodatno opterećenje na ukupan iznos plaćenih poreza.

¹¹⁰ Nemuslimanska zemljoradnička raja plaćala je desetinu (ušr) na proizvedeni mošt, a muslimanska zemljoradnička raja porez na površinu vinograda (*dunum akče* ili *resm-i bag*), ali bi na istu površinu razlika u porezu obračunatom na dva načina bila neznatna.

ko dva puta (220,5 indeksna poena) u odnosu na vlašku raju. Treba imati u vidu da sa ovim nije zaključeno pitanje poreza koje je plaćala *samo* zemljoradnička raja, jer ovdje nisu obuhvaćeni svi njeni porezi. Među njima su posebno veliko opterećenje predstavljali tzv. izvanredni državni nameti (*avariz-i divaniye*), koji su zbog čestih ratova stalno povećavani i dopunjavani novim stavkama.¹¹¹

Ovo su vrlo ubjedljivi dokazi o povlaštenom ekonomskom položaju vlaške raje u odnosu na nemuslimansku i muslimansku zemljoradničku, a ujedno i najbolje objašnjenje razloga bježanja Vlaha iz Osmanskog carstva u neprijateljske zemlje, odnosno ponovnog vraćanja na snagu *Zakona Vlaha*.

Konačno, ako je položaj zemljoradničke raje bio povoljniji od vlaške, zbog čega su onda upućivali molbe da se i njima umjesto poreza koje su plaćali nametne *filurija*? Tako je nastao i manji sloj povlaštenika iz reda zemljoradničke raje koji su plaćali poreze na *filurijske zemlje (filuristi)*. Uvođenjem ove nove kategorije poreskih obveznika u klasi raje, nastale su tri potklase: vlaška raja, zemljoradnička raja koja je ispunjavala sve zakonske obaveze po *rajinskom zakonu* i zemljoradnička raja u povlaštenom položaju (*filuristi*) koja je, kao i Vlasi, umjesto šeriatskih i drugih poreza plaćala samo *filuriju*.

VLAŠKA MJESNA SAMOUPRAVA

Postepenom teritorijalizacijom Vlaha gasili su se njihova katunska vojna organizacija i vojvode kao vojni starješine grupacija katuna ili plemenskih organizacija. Na samom početku njihove teritorijalizacije, Osmanlije su Vlasi priznavali pravo na katunsku organizaciju u okviru tzv. vlaških nahija, a nakon završene teritorijalizacije i pravo na samoupravu u vidu knežija. Broj sela koja su činila jednu knežiju unaprijed je bio utvrđivan sa osmanskim vlastima. Sela koja su činila jednu knežiju nisu neminovno morala biti u sastavu samo jedne upravne nahije. Na čelu knežija stajali su njihovi knezovi (*knezler*) koje su, na prijedlog teritorijalno nadležnih kadija, imenovali sultani svojim beratima, pa su nazivani *knezovi-beratlije*. Na čelu sela stajali su primićuri koje su, također na prijedlog teritorijalno nadležnih kadija, imenovali sandžakbezi svojim teskerama, pa su nazivani *primićuri-teskeredžije*. Primićuri su imali svoje zamjenike *teklice ili legatore*, koje su na njihov prijedlog imenovala vilajetske vojvode. Kao nagradu za njihovu službu, knezovi su dobijali timare (*knezovi timarlije*) i čifluke, bili su oslobođeni od svih poreskih nameta, a pripadala im je i jedna desetina od ukupnog iznosa naplaćenih globa i kazni (*niyabet*), koje su spadale u sandžakbegov has. Primićuri i njihovi zamjenici kao nagradu za

¹¹¹ O tome vidjeti u radovima Avde Sućeske: *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i şakka*, POF X-XI (1960-1961), 1961, 75-112; *Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni*, PIIS 10/2, 1974, 136-137; *Ekonomске i društvene posljedice pojačanog oporezivanja u Osmanskom carstvu u XVII i XVIII stoljeću*, GPFS XIII, 1965, 223-239; *Položaj raje u Bosni u XVIII stoljeću*, Dijalog, Sarajevo, 6, 1978.

svoj rad dobijali su baštine koje su bile oslobođene svih poreskih i drugih nameta. Ukoliko su obrađivali rajinsku zemlju, plaćali su desetinu. Onda kada su se ženili i osnivali svoja domaćinstva, podmirivali su sve obaveze kao i ostala vlaška raja. Knezluk i primićurluk bili su nasljedni (*odžakluk*) i prenosili su se prvo na sina, a ukoliko nisu imali muškog potomstva, na njihovu braću.¹¹²

Dok su vlaške knežije na području srpskih despotovina bile uspostavljene još u vrijeme vladavine Nemanjića, pojava knežija u Bosni pod osmanskom vlašću prvo je zabilježena u nahiji Lašva 1470. godine, na čijem čelu je stajao knez Sjepan Branković. O tome je Hazim Šabanović zabilježio slijedeće:

*Središte nahije (Lašva o.p.) postao je Travnik, koji je od 1463. do 1475. godine bio nenastanjen, pa je dat kao knežina nekom Stjepanu Brankoviću, sa zadatkom da ga čuva i naseli, naravno vlasima.*¹¹³

Nakon što su Osmanlije ukinuli jednu svoju upravnu tvorevinu pod nazivom Bosansko kraljevstvo,¹¹⁴ i to područje pripojili Bosanskom sandžaku, vlast bosanske vlastele i njenu ulogu u toj oblasti preuzeli su vlaške vojvode i knezovi.

Iz ovih navoda vidi se da su Osmanlije, praktički, uporedo sa naseljavanjem Vlaha u geografsku Bosnu, otpočeli i sa osnivanjem vlaških knežija. Sa povećavanjem broja Vlaha u postupku teritorijalizacije na nekom području, rastao je i broj knežija. Tipičan primjer je nahija Visori u Zvorničkom sandžaku, koja je 1530. imala jednu, a već 1548. godine čak pet knežija.

Najviše podataka o vlaškim knežijama za područje sjeveroistočne Bosne sačuvano je u poimeničnom popisu Vlaha Zvorničkog sandžaka iz 1528. godine. Iz tih podataka vidi se da je od ukupno 2.742 vlaške kuće njih 2.294 ili 83,7% bilo obuhvaćeno vlaškim knežijama, a kod neoženjenih muškaraca, kojih je bilo ukupno 3.425, njih 2.191 ili preko dvije trećine (64%). Ova je razlika posljedica prelaženja na islam većeg broja odraslih neoženjenih (27,4%)¹¹⁵ nego oženjenih muškaraca (20,9%).

¹¹² O vlaškoj samoupravi i knežijama opširnije vidjeti u radovima Branislava Đurđevića: *Nešto o vlaškim starešinama pod turskom upravom*, GZM LII 1940, Historija i etnografija I: 49-67; *O knezovima pod turskom upravom*, IČII SANU I 1948, 1-2: 132-166; R. Guzine: *Knežina i postanak srpske buržoaske države*, Beograd 1955.; Milana Vasića: *Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku*, GDIBiH X (1949-1959), 1959, 247-278.

¹¹³ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 149.

¹¹⁴ Iz strogo političkih razloga, Osmanlije su 1463. godine na jednom užem graničnom području prema Srebreničkoj banovini (Maglaj-Noví Šcher-Tešanj-Doboj) osnovali Bosansko kraljevstvo kao neku zasebnu samoupravnu jedinicu na čijem je čelu bio izdanak bosanske vladarske loze Kotromanića sa titulom "*bosanski kralj*". Kada su Osmanlije utvrdili da kralj šurjuje sa Madarima, ovu su tvorevinu 1475. raspustili, dok su kralja spasili Madari. (H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 149)

¹¹⁵ Sve vlaške kuće imale su veliki broj odraslih neoženjenih muškaraca. U jednom domaćinstvu nahije Spreča bilo ih je čak devet.

Odredba o primićurima bila je unesena u Bosansku kanun-namu iz 1530. godine, a glasi:

Pošto je zapovjedbno da oni koji su pomenutom sandžaku primićuri sa svojim baštinama koje obrađuju, neka budu slobodni i oprošteni (od dažbina) i da ne daju sami ni njihovi sinovi ni arač, ni ispendže, ni desetine od žita, ni ovčarinu (porez na sitnu rogatu stoku o.p.), niti ostale poreze i namete, nego da pomažu haračlijama pri sakupljanju carskog dobra. A kada oni umru, na njihova mjesta dolaze njihovi sinovi.

Odredbe o primićurima i knezovima skoro podudarnog sadržaja bile su ugrađene i u Zvorničku kanun-namu iz 1548. godine.¹¹⁶ Prema navodu Nedima Filipovića,¹¹⁷ osim ove kanun-name, za ovaj sandžak izdate su još dvije: jedna za neku godinu između 1548. i 1604. i jedna iz 1604. godine, koje su bile ugrađene u popise toga sandžaka iz navedenih godina.¹¹⁸ Prema navodu ovoga autora, između sadržaja kanun-nama iz 1548. i 1604. godine nije bilo nikakve razlike.

Inače, ima dosta sačuvanih pisanih spomenika o nasljeđivanju knezluka i primićurstva.

Tipičan primjer je knežija Dojčina sina Stefanovog iz nahije Spreča u Zvorničkom sandžaku 1528. godine. Dojčina je 1533. godine naslijedio sin Savan, a Savana 1548. godine sin Milija.¹¹⁹

Jedan zanimljiv berat o nasljeđivanju kneževstva, koji je na prijedlog bosanskog sandžakbega Hasan-bega Sokolovića (1566-1574) izdao sultan Selim II (1566-1574) potječe od 5. rebiul-evvela 980., odnosno od 15. avgusta 1572. godine.¹²⁰ Tekst toga berata glasi:

Kao povod pisanja, neka se zapiše ovo: Bivši bosanski sandžak-beg Hasan-beg poslao je mom visokom dvoru izvještaj i napisao ovo: Umro je šticeinik po imenu Vuksan, koji je bio knez mjesta Srednje Rudiste i Jumnište u birčanskoj nahiji Bosanskog sandžaka, te je na njegovo mjesto postavljen šticeinik po imenu Klisura. Iako mu je podaren časnii berat, on mu je nestao. Pošto je spomenuti vrijedan u svakom pogle-

¹¹⁶ U izvornom tekstu kanun-name, odredbe o primićurima i knezovima su izmiješane. Zbog bolje preglednosti, ja sam prvo izložio odredbe o primićurima, a zatim o knezovima.

¹¹⁷ Kanun-nama Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine, 118.

¹¹⁸ Nakon 1548. godine, obavljena su još tri popisa Zvorničkog sandžaka: Poimenični (opširni) iz 977/978., odnosno 1570. godine, BOA, TD No. 379 (sveska I) i 415 (sveska II), a postoji i njegov zbirni oblik, koji nosi broj 395; Zbirni popis iz 933., odnosno 1585. godine, BOA, TD No. 655; Poimenični (opširni) iz 1012/1013., odnosno 1604. godine, BOA, TD No. 346.

¹¹⁹ M. Vasić, *Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku*, 267.

¹²⁰ B. Đurđev, M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod tuskom vlašću (do kraja XVIII stoljeća)*, Zagreb 1962., 89.

du i marljiv u prikupljanju državnih prihoda, to je predložena njegova molba za drugi časni berat. S obzirom na to, umjesto šticećenika po imenu Vuksan, postavio sam za kneza pomenutog Klisuru, izdao mu ovaj novi berat i zapovjedio ovo:

Neka dođe i bude knez u navedenom mjestu, te neka vrši kneževsku službu po utvrđenom običaju i zakonu. Dokle god on bude radio na podizanju i oživljavanju navedenih mjesta i dolazio na prikupljanje državnih prihoda, te ako bude trebalo pomagao povjerenicima i bio u službi marljiv i koristio u kupljenju mojih prihoda, a ne bude u tome imao manjkavosti, neka i on bude knez isto onakav kakav je prije, prema vilajetskom popisu, kneževsku službu obavljao njegov otac. A kad nađe nomade izvan popisa (neupisane o.p.), ima pravo na četiri rajetina¹²¹ Tako da znate.

U fermanu sultana Murata IV (1623-1640) iz 1632. godine, koji je bio zaveden u sidžilu mostarskog kadije, stoji da su knezovi imenovanja dobili na osnovu beglerbegovih berata i da su ih prilikom provjere dužni imati kod sebe, zatim izvod iz timar-defterhane kojim mogu dokazati pravo uživanja timara, te ostale potrebne isprave.¹²²

U drugoj polovini XVI vijeka, broj knežina i knezova osjetno je opadao. U Zvorničkom sandžaku bile su 1528. godine samo tri knežije, u 1548. 43, a 1585. opet samo tri.¹²³ Od početka XVII vijeka, vlaškim knezovima više nisu bili dodjeljivani timari.¹²⁴ U sandžacima čija su sjedišta bila u geografskoj Bosni, knežine i knezovi-beratlije su do kraja XVII vijeka skoro potpuno nestali.¹²⁵ U Hercegovačkom sandžaku zadržali su se sve do XVIII vijeka, ali se njihova vlast i odnos prema osmanskoj državi bitno izmijenio. Oni su od tada bili i suviše podvrgnuti osmanskom feudalizmu i osmanskoj feudalnoj državi.

SKRAĆENICE

AGHB	Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu
AK (BK)	Atatürk Kütüphanesi, ranije Belediye kütüphanesi, Istanbul - Zbirka Cevdet Yazmaları
ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul

¹²¹ Ovo se zacijelo odnosi na *rataje*.

¹²² Mujić, M.: *Sidžil mostarskog kadije 1632-34.*, Mostar 1987.

¹²³ Vasić, M.: *Knežine i knezovitimarlje u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku.*

¹²⁴ U piopisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine nema nijednog vlašskog kneza-timarlije.

¹²⁵ Gliša Elezović je pronašao pet berata o imenovanju knezova u Hercegovini iz perioda 1638-1776. godine (*Turski spomenici*, I/1-2, ZIIKG 1-2 1940).

CZBI	Centar za balkanološka istraživanja NDBiH
DIBiH	Društvo istoričara Bosne i Hercegovine
FFS	Filozofski fakultet u Sarajevu
GDB	Geografsko društvo, Beograd
GDIBiH	Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo
GGD	Glasnik Geografskog društva, Beograd
GHBS	Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
GOD	Godišnjak NDBiH i ANUBiH
GSUD	Glasnik Srpskog učenog društva, Beograd
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
IČIIB	Istorijski časopis Instituta za istoriju, Beograd
II SANU	Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti
IIB	Istorijski institut u Beogradu
IZC	Istorijski zapisi, Cetinje
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JIČ	Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd
JLZ	Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
MD	Maliye defteri
MGZ	Muzej grada Zenice
MTHSMI	Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia
MUD	Muhimme defteri
NA	Naselja
NDBiH	Naučno društvo Bosne i Hercegovine
ODN	Odjeljenje društvenih nauka
OE JLZ	Opća enciklopedija JLZ
OFI	Odjeljenje za filologiju i istoriju
OIS	Orijentalni institut u Sarajevu
PIIS	Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu
PP IZSHP	Povjesni prilozi Instituta za suvremenu hrvatsku povijest, Zagreb
PKJIF	Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor SKA, Beograd
POF	Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo
RAD	Radovi ND BiH i ANUBiH
SAN	Srpska akademija nauka
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti
SEZ	Srpski etnografski zbornik SKA
SKA	Srpska kraljevska akademija
SUD	Srpsko učeno društvo u Beogradu
TAH	Tahrir defteri
TD	Tapu defteri
TKKKA	Tapu-Kadaastro Kuyud-i Kadime Arşivi, Ankara
VMB	Vojni muzej u Beogradu
VVMB	Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu
ZČLJ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

ZIIG Zbornik za istočnjačku istorijsku gradu IIB
ZKJ Zbornik Konstantina Jirečeka SAN

DRUŠTVENI I EKONOMSKI POLOŽAJ VLAHA I ARBANASA U BOSNI POD OSMANSKOM VLAŠĆU

S a ž e t a k

Osmanlije su u svim pokoranim južnoslavenskim zemljama zaticale brojne skupine Vlaha i Arbanasa, a u Bosanskom kraljevstvu samo u feudalnoj oblasti Hercegovina. Oni su im služili u vojnom i gospodarskom ustroju, a napose za naseljavanje onih dijelova Bosne koji su ostali pusti kao posljedica njihovog napuštanja od strane izvornog stanovništva: pripadnika Crkve bosanske iz oblasti Kraljeva zemlja u Hercegovini i bježanja pripadnika Katoličke crkve pred Osmanlijama u susjedne katoličke zemlje ili odvođenja starosjedilačkog stanovništva nakon osmanskog zaposjedanja u Malu Aziju.

Vlaške starješine uključivani su u osmanski timarsko-spahijski sustav, a vlaška raja u vojne redove na načelu dobrovoljnosti (*martolosi*) ili na načelu zakonske vojne u vojne redove ili temeljem carskih naredbi u pomoćne vojne redove (čuvari klanaca i planinskih prijelaza ili *derbendžije* i sokolari ili *dogandžije* i psetari i dr.). Kao nagradu za službu u spahijskoj vojsci, vlaškim starješinama su dodjeljivani prihodi od timara i čifluci, a vlaškoj raji koji su bili *martolosi* poreske olakšice ili plaća (*ulufedžije*). Vlaškoj raji, iz čijih su redova regrutovani vojni obveznici, naplaćivani su porezi koji su im osiguravali povoljniji društveni i ekonomski položaj u odnosu na zemljoradničku raju. Te su obaveze bile uređivane temeljem tzv. *vlaškog običaja* ili *vlaškog zakona*, koji su Osmanlije preuzeli od posljednje srpske despotovine (*Despotov zakon Vlaha*) i, uz određene preinake i nadopune, primjenjivali ga u svim bivšim srednjovjekovnim južnoslavenskim zemljama. Zakoni su donošeni za pojedine vilajete (oblasti) a primjenjivani su na čitav sandžak kojemu je taj vilajet pripadao. Svi sandžaci nisu imali svoje zakone Vlaha, pa su na njih primjenjivani oni iz susjednih sandžaka. Vlaška raja koja je obavljala službe *derbendžija*, sokolara i psetara, poreze je plaćala po svim odredbama *Zakona Vlaha* ili samo *filuriju*, što je zavisilo od brojnih okolnosti.

Prva primjena *vlaškog običaja* ili *vlaškog zakona*, odnosno Despotovog zakona Vlaha na području južnoslavenskih zemalja bila je u Skopskom krajištu 1455. godine, prvi pisani osmanski *zakon Vlaha* bio je izdat za vilajet Braničevo u sastavu Vidinskog sandžaka i za Smederevski sandžak između 1459. i 1467/1468. godine, za Bosanski sandžak, u čijem sastavu je bio i vilajet Hercegovina, 1468/1469. godine, a posljednji za Smederevski sandžak 1527/1528.

godine. Odmah nakon toga, vlaški zakon bio je ukinut, ali je zbog bježanja Vlaha u neprijateljske zemlje, koji su time izgubili svoj povlašteni društveni i ekonomski položaj, već od kraja četvrte decenije XVI vijeka otpočelo njegovo prećutno vraćanje na snagu. Uz neke promjene u smislu objedinjavanja obaveza i njihovog naplaćivanja u novcu, *Vlaški zakon* ostao je na snazi do samog kraja osmanske vladavine u Bosni i u drugim južnoslavenskim zemljama.

Pored povoljnijeg društvenog i ekonomskog položaja, Osmanlije su Vlašima od početka postupka teritorijalizacije priznali i njihovu mjesnu samoupravu u vidu vlaških knežija. Time su Vlasi došli u još povoljniji društveni položaj u odnosu na nevlašku raju.

SOCIAL AND ECONOMIC POSITION OF WALLACHIANS AND ALBANIANS IN BOSNIA UNDER THE OTTOMAN RULE

S u m m a r y

The Ottomans found many groups of Wallachians and Albanians in all conquered South-Slavic countries, and in the Kingdom of Bosnia only in the feudal region of Herzegovina. The latter served in their military and economic system, especially for populating the parts of Bosnia which had been deserted by the indigenous population. This forced the followers of the Bosnian Church in the King's territories in Herzegovina and the Catholic Church followers to flee from the Ottomans into adjacent Catholic countries, or the displacement of the indigenous population to Asia Minor upon the Ottoman occupation.

Wallachian chiefs were included in the Ottoman timar-spahi system, and the Wallachian population in the military ranks according to the principle of voluntarism (*martolosi*), or the principle of legitimate army in the military ranks, or on Imperial orders in the auxiliary military ranks (gorges and mountain passages guards or *derbendžije* and falconers or *dogandžije* and dog guides, etc.). As remuneration for service in the spahi army, Wallachian chiefs were awarded proceeds from timars /feudal lands, property/ and *čifluci* /agrarian land/, and the Wallachian population who were *martolosi*, some tax relief or salaries (*ulufedžije*). The Wallachian population, from whose ranks the conscripts were recruited, paid the taxes which ensured them a more favourable economic and social position compared to the agricultural population. Those liabilities were defined by the so-called *Wallachian custom* or *Wallachian law*, which the Ottomans took over from the last Serb Despotate (*Despot's law on the Wallachians*) and, with certain amendments and additions, they applied it to all former medieval South-Slavic countries. Laws were passed for particular *vilejets* (regions) and were applied to the whole sanjak (province) to which that

particular vilajet belonged. Not all sanjaks used to have their Wallachian laws, so that those laws from the neighbouring sanjaks were applied to them. The Wallachian population carrying out the services of gorges and mountain passages guards, falconers and dog guides, used to pay taxes in accordance with all provisions of the *Wallachian law*, or only *filuria*, depending on the circumstances.

The first application of the *Wallachian custom*, or *the Wallachian law*, i.e., the Despot's law on Wallachians in the territory of the South-Slavic countries was on the Skoplje Border in 1455. The first written Ottoman *Wallachian law* was issued for the vilajet of Braničevo within the Vidinski sanjak and for the Smederevski sanjak between 1459 and 1467/1468, then for the Bosnian sanjak within which also was the vilajet of Hercegovina, in 1468/69, and the last one for the Smederevski sanjak in 1527/1528. Immediately after that the Wallachian law was abrogated, but due to the flight of Wallachians into enemy countries, who then lost their privileged social and economic position, its tacit restoration to power started as of the end of the fourth decade of the 16th century. With some changes in terms of integrating liabilities and their collection in cash, *the Wallachian law* remained in force until the very end of the Ottoman rule in Bosnia and other South-Slavic countries.

In addition to the more favourable social and economic position, the Ottomans recognised local self-governance for the Wallachians in the form of Wallachian princedoms as of the beginning of the process of territorialization. In that way the Wallachians came to an even more favourable social position in comparison to the non-Wallachian population.